

DANTE- EMLÉKKÖNYV

SZERKESZTETTE
REINER JÁNOS

BUDAPEST
SZERHANEUM NYOMDA R. T.
MCMXXIV.

Η ΜΑΓΥΑΡ ΚΑΤΗΟΛΙΚΟΥΣ
ΔΑΝΤΕ-ΒΙΖΟΤΤΣΑΓ
ΔΑΝΤΕ-ΕΜΛΕΚΚÖNYVE

BUDAPEST, MCMXXIV.

DANTE- EMLÉKKÖNYV

SZERKESZTETTE
REINER JÁNOS

BUDAPEST
СТЕРИЖЕУМ НҮОМДЯ Р. Т.
MCMXXIV.

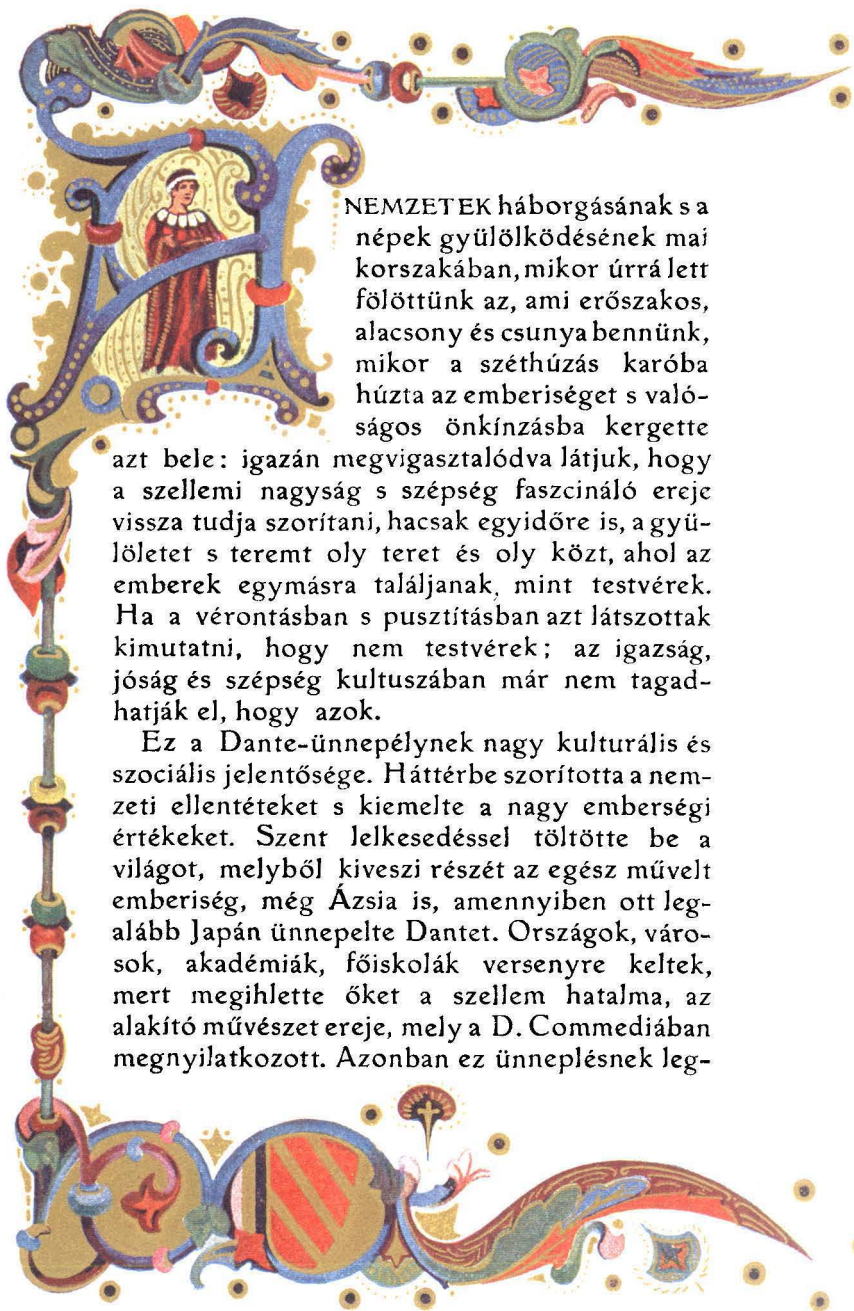
EZ A KÖNYV
A MAGYAR KATHOLIKUS DANTE-BIZOTTSÁG
DANTE-EMLEKKÖNYVÉNEK

478

SZÁMÚ PÉLDÁNYA

Kiadja a Magyar Katholikus Dante-Bizottság.

Η ΚΟΖΕΡΚΟΡΙ ΣΖΕΛΛΕΜΙ ΕΛΕΤ
ÖSSZEFOGLALÁSA
Η DIVINA COMMEDIAÍBAN
PPOHÁSZKÁ OTTOKÁRTÓL.

NEMZETEK háborgásának s a népek gyűlölködésének mai korszakában, mikor úrrá lett fölöttünk az, ami erőszakos, alacsony és csunya bennünk, mikor a széthúzás karóba húzta az emberiséget s valóságos önkínzásba kergette

azt bele: igazán megvigasztalódva látjuk, hogy a szellemi nagyság s szépség faszcináló ereje vissza tudja szorítani, hacsak egyidőre is, a gyűlöletet s teremt oly teret és oly közt, ahol az emberek egymásra találjanak, mint testvérek. Ha a vérontásban s pusztításban azt látszóttak kimutatni, hogy nem testvérek; az igazság, jóság és szépség kultuszában már nem tagadhatják el, hogy azok.

Ez a Dante-ünnepélynek nagy kulturális és szociális jelentősége. Háttérbe szorította a nemzeti ellentéteket s kiemelte a nagy emberségi értékeket. Szent lelkesedéssel töltötte be a világot, melyből kiveszi részét az egész művelt emberiség, még Ázsia is, amennyiben ott legalább Japán ünnepelte Dantet. Országok, városok, akadémiák, főiskolák versenyre keltek, mert megihlette őket a szellem hatalma, az alakító művészet ereje, mely a D. Commediában megnyilatkozott. Azonban ez ünneplésnek leg-

jellemzőbb s legfelemelőbb mozzanata mégis az, hogy Szentséges Atyánk, a pápa hívta föl a kath. főiskolákat a Dante-jubileumra. Hajdanában a pápa követe meg akarta égettetni a D. Commediát s csak hatalmas nagyurak befolyásának köszönhető, hogy az meg nem történt: ma a pápa maga fordítja a világ figyelmét Dantéra. Látnivaló, hogy a századok távlatán át mint tisztul a fölfogás s mint higgad le a kritikus tekintet, mely külön tudja szedni a politikai szenvedélyek inspirációit s garázdálkodásait az örökké értékestől. Ezt kiemeli, azt ignorálja.

A legfőbb tekintélynek e megnyilatkozása legjobban világítja meg Dantenak s a D. Commediának jelentőségét. Azért fordítja rá ugyanis a világ figyelmét, mert kifejezését látja benne a ker. világnézetnek, a középkori áhítatnak, az erkölcsi harcoknak s vajudasoknak, melyeket az isteni kegyelemtől megsegített akarat áll meg, hogy végleg győzedelmeskedjék meg, ugyanakkor megtiszteli azt a formát is, mely örökké szép s melyet a «numine afflata poësis» alkotott meg. Ez az alkotás új epifánia, új megjelenése volt az isteni tanoknak s üdvözítő szándékoknak, — valami új zene volt, harangszó is, province-i dal is, mely végigcsengett az eldurvult s egymást irtó nemzedékek fölött, —

valami bátor fölkelése s megemberelése volt a keresztény géniusznak, mely hatalmasan reagált a tagadásra s zűllésre s új lendülettel ki akarta rántani az állami s egyházi élet kátyuba került szekerét; valami új, kulturális napkelet volt, mely a nyugati kulturára ráboruló éjszakát akarta széthasítani s a csüggedő népbe vigaszt s bizalmat s új lelket önteni.

E minőségében a D. Commedia örök s halhatatlan. De ez az örök s szellemi világ egyszersmind földi történések keretében áll s ezáltal lesz ez az isteni világ igazán emberi is. Erőszakos indulatok járnak benne, melyeket a pártviszály korbácsol föl; politikai szenvedélyek lángjai gyúlnak ki benne, akár csak gibelin kardok s kópják villanásai volnának; keserű panaszok ütnek meg fülünket, melyekben a honfinak s a száműzöttnek fájdalma sírja el keservét. Ez a betét a politikai világból való. Van azonban még más is, melyről megfeledkeztünk nem szabad. A D. Commedia a provence-i dalok, a Canzonek s Minnesängerek énekei közt a legfelségesebb dal és ének, melyen végigömlik Beatrice bája. Nem csoda, mikor a költő nemcsak alázatos hívő, nemcsak gibelin politikus, hanem élete végéig vérbeli trubadur volt. Így tehát a D. Commediában az egész középkori szellemi életnek, a hit-

nek s theológiának, a politikának s művészetnek összefoglalását szemléljük: a misztikus, a politikus s a trubadur Dantenak világát. E három irányzatra akarnék röviden rávilágítani.

Ami az elsőt illeti, a D. Commedia monumentális vonalát a keresztény hit és az üdvözülésnek örök reménye húzta meg. Dante alázatos, kath. hívő, aki amellet jó theologus is, de akit műve megírására a hitből való nagy realitása s ereje, nem pedig skolasztikus fogalmi rendszer inspirált. Másképp ez nem is lehet, mert teremtéshez s alkotáshoz fogalmak sohasem elegendők; azok nem mozgatnak; amikor pedig mozgatnak, akkor már iznak s izzásukban eszményekké, szellemi léletté válnak. Dante eszményisége a hit világossága volt, melynek fényében meglátta a szellemi világot s a bűnbe, sárba s vérbe fagyott emberiséget is. Dante rá akart világítani az örvényes utakra; föl akarta rázni a világ torán megrészegedett embert a tévelyek s szenvedélyek e maniakusát, hogy ébredjen s értse föl az igazi isteni, emberhez méltó életet, a nemzetek hivatását s a világ békéjét. Azért egybefoglalta az ész s a hit világát; fölléptette Virgilt, az értelem szimbolumát, elragadtatással szemléltette a zöld köpenyű, fehér fátylas s olajfaágkoszorús

Beatricét, a boldogító hitnek s Luciát s Matildát, az Isten felé vezető kegyelemnek képviselőit. Ugyanakkor pedig megszólaltatta a «Vulgaris eloquentia» muzsikáját, az olasz nyelv zenéjét s csengő rímeit, hogy a fölség, szentség, szépség koncentrikus behatása alatt kirántsa az erkölcsi s politikai hinárból az állam s az egyház megrekedt szekerét.

A D. Commediában az egész katolikus theologia nyer életet s alakot. Azért keveset mondanak, kik azt csak valami piramissal vagy dómmal hasonlítják össze. E képek a D. Commedia szellemi világával össze nem mérhetők; hanem inkább egy alpesi vidékkel hasonlíttatnám össze, hol erdők s középhegység fölött s a szirtes hegyoldalokon túl emelkednek a «montes Dei», az Isten hegyei, csúcsok csúcsok fölött, melyek aztán megint összekuporodnak s eltörpülnek s alázattal meghajolnak az égbolt azúr mélységei s a szférák magaslatai előtt. A D. Commediában minden telítve van tisztelettel s imádással s minden mélyen meghajlik az Isten fölsége előtt; a pokol a maga tölciséreivel, a purgatorio a maga szerpentinjeivel s a paradiso a tökéletesség szféráival, — mindenekelőtt pedig maga a költői génusz. Ez a génusz vár és néz; látomásai vannak s eltelik velük a lelke; nem kritizál, hanem okul, nem nyelv-

veskedik, hanem befogad és eltelik. A pokolban is azt látja, hogy «Fecemi la divina Potestate, La somma Sapienza e'l primo Amore», hogy azt a végtelen bölcsesség s az örök szeretet alkotta, mint ahogy a napsugár alkotja a májusi virágzó szépséget, de nem tehet róla, hogy van örök sötétség annak számára, ki elfordul tőle s a sírba temetkezik. — Azután a tisztulás hegyeit járja. Itt vannak leglelkibb megnézései, legfinomabb meglátásai. Ezek a hegyi utak tele vannak hajnalhasadással s a tavasz leheletével. Itt lelkek járnak, kik ha nagyon szenvednek is, de öntudatuk fenekén meg-megremeg az örök boldogság érzete; lelkek, kik tudják, hogy ők, bár még távol a szülői háztól, az Atyának gyermekei s a mennyország örökösei. Azért itt énekek csendülnek meg, alázatos, epedő szózatok, ajkáról, melyek hivatvák az örök dicsőség himnuszát énekelni. Fönt a hegyen már Beatrice a boldogító hit, a «fede beatrice» vezet. Ez vezet át aztán a Paradisóba is, az apostolok, a vértanúk, a hősök, a nagy királyok, a rendalapítók, az eget hódító szentek egymás fölött emelkedő szféráiba, hol a nagy példák s az emelkedett érzések behatása alatt tovább fejlődnek s nemesbül s tökéletesebül a lélek. Ezeken a fölséges szenteken ragyog föl a teremtető, megváltó s megszentelő Isten

hatalma s szépsége, rajtuk mutatkozik be tökéletessége s akit a «fede beatrice» vezet, annak rajtuk kell fölvilágosulnia, egyre javulnia s finomodnia. De bármit tegyünk, az Istent, a tökélyt elérni, őt színről-szinre látni, a «fede beatrice» tiszta szeme sem képes, ahhoz egy új tehetőségnek belénk öntése, v. i. belénk teremtése szükséges, ez a «lumen gloriae», melyben akkor lesz részünk, mikor a hit, a «fede beatrice», is visszalép, hogy a «visione beatrice», a színről-szinre való, boldogító látás s ezzel együtt a lélek megistenülése lépjen helyébe. Dante is meglátja az Istent, de azt, amit látott, voltaképpen emberi szóval el nem mondhatja, azt csak képekben s némileg közölheti. Az emberi meglátás s művészet tehetetlenségét s elégtelenségét a magát kinyilatkoztató fölséggel s szépséggel hirdeti a vers:

O somma luce, che tanto ti levi
Da' concetti mortali, alla mia mente
Ripresta un poco di quel, che parevi. (Par. 33.)

A D. Commedia azonban világnézetes költemény lévén, Dante az akkori poétadivat szerint beleállítja a kor tudományosságát, a theológiát, philozófiát, a mythológiát, asztronómiát s astrologiát. Azt mondhatnám, hogy encyclopaediaszerűen tárgyalja az egyes tano-

kat. Találóan mondja Rikard Kralik «Dantes Göttliche Komödie» c. cikkében: «Fast in jedem Gesang ist ein encyclopaedisches Kapitel über irgend einen Gegenstand des Wissens eingearbeitet. Alle philosophischen, physikalischen und theologischen Probleme werden durchgearbeitet». (N. Reich III. 935.) Ez teszi a D. Commediát nehézkessé s dacára költői szépségeinek kevésbbé élvezetes olvasmánnyá. Kommentárok, jegyzetek nélkül csak a közép-kori filozófiában s klasszikus tradíciókban jártas olvasó igazodik el rajta. Onnan van az, hogy kevés ember olvasta el a D. Commediát végig azok közül is, kik Dante dicséretét zengik. Ezzel semmit sem vonunk el a műnek nagy koncepciójából s a génusz alakító bravurjából, hanem csak azt konstatáljuk, hogy a D. Commedia annak kezdetleges, nehézkos poézisnek a szülöttje, mely még túlságosan kothurnuszon járt s az akkori «ars poëtica» keretei közt tartotta magát. Az említett encyclopaedikus ismeretközlés főleg a Paradisóban tűnik föl, hol majd az eredendő bűnről, majd a szabadakaratról, a hitről vagy a kegyelemről folyik az iskolás tárgyalás. Dacára az egyes ranok sematikus fejtegetéseinek, nem szabad azonban a D. Commediában rendszeres kifejtéseket keresnünk s igazán túllőnek a célon,

kik Dantet, nem tudom, mily világraszóló filozófnak vagy theologusnak vagy épen szent Tamás után elsőnek tartják. Bizonyára értette a theologiát, de anélkül, hogy csak egy fénycsillámot is ki akarnék oltani a költő fényes alakjáról, azt kell mondanom, hogy annyi theologiát, amennyit Dante tudott, minden jó theologusnak kell értenie.

Épenígy túlzás, ha valaki a D. Commediában elszórt pszichologiai megjegyzésekből, az ethikai útbaigazításokból s paedagógiai buzdításokból, szóval az affektív lélek megnyilatkozásaiból a lelki vezetésnek vagy aszkézisnek rendszerét akarná összeállítani, mely a félelmen s a bűnutálaton kezdődik s a tisztulás fokain föl a boldogító Istenszeretethez ér. Ezek mind túlzások. A D. Commedia nem rendszeres előadása sem a dogmatikának, sem az ethikának, sem az aszkézisnek. Mindenből sok van benne s gyönyörűségére szolgál a szemlélőnek; de kétséget nem szenved, hogy ettől a D. Commediában föltárt tudástól s erudiciótól Dante Alighieri nevét nem ismernők; mert az ilyen tudás s philozofálás megtalálható más irónál is; őt csak alakító géniusza tette halhatatlanná, az a géniusz, mely az értelmi s érzelmi sokadalmat egységbe foglalta s mely a keresztény világnézetnek a képzelet erejében ezt az alakot, ezt

a megjelenítést adta. Nem a tudós Dante, nem a theologus vagy philozófus Dante, nem a polyhistor Dante a halhatatlan, hanem Dante Alighieri, a költő s a D. Commedia nem a világnézet miatt, nem az erudiciós kibélelés miatt megy műremek számba, hanem csakis az alakítás, a ποιησις miatt.

A politikára, a gibelin aspirációkra, az olasz városok harcaira, a számkivetettnek panaszaira ki nem térek, csak azt akarom kiemelni, hogy jöllehet az örökkévalóság hierarchiája érződik meg mindenben, amit Dante a D. Commediában tárgyal, azért mégsem fordul el sehol a reális világtól. Annak a tarka, pajkos, önző, szilaj és hiú és kegyetlen életnek sehol sem oltja ki színeit, hanem ellenkezőleg kigyújtja azokat. Azok lángolnak, csábítanak; a tiszta tüzek fojtó füsttel váltakoznak. Az élet, a világ, a test és vér, az imperium s a kúria emberi valóságukban s gyarlóságukban mutatkoznak be. A nagy világtörténelem, Itália s Firenze végzetei, egész tarka, bűvös s bűnös élet a D. Commedia színpadán játszódnak le. Ebből való az a nagy különbség a D. Commedia s például Kempis Tamás Imitatio-ja közt. Kempis is ír az örökkévalóságról, a világ hiúságáról s az élet nagy céljairól, de úgy, mint aki a világnak hátat fordított s aki a klauzú-

rák csendjéből s kolostori zárt kertekből emeli föl szemét az ég csillagaira. Nem így Dante; az ő egész költészetén megérzik az élet, a küzdelem, a harc, az erő s az emberi gyarlóság. Dante, bár őt mindenütt az örökkévalóság fényei kísérik, mindig a világban jár s bár küzd és menekszik, bár szenved és panaszkodik, mindig rózsát tart kezében, mely a szépség szimbolikus virága. Ő egy felsőbb szebb világgal lelkében járja a cudar világot.

E transcendentalis vonása a D. Commediának mondatta el talán Döllingerrel azt, hogy minden államférfiúnak, mielőtt fontos dologban döntene, a D. Commediából kellene valamit olvasnia, hogy döntésében segítse mindkét világnak s a sírontúlinak épenúgy, mint a síroninneninek szemlélete, hogy lássa, mint hordozza a világot az isteni törvény s hogy hová vezet annak áthágása. Ez a theologiai háttér s theologiai alap semmi más, mint a hit szelleme s ez a szellem a D. Commedia levegője és talaja; oly darab föld, mely fölött mindenütt mennyország domborodik.

S most még valamit a trubadurról. Dante költészeté a katolikus hit s a trubadurok érzésvilága hevíti. Goethe szerint a költői génusz valahogy rokon a vallásossággal. Danténál ez a rokonság egy test és vér, egy szív, egy lélek.

Bátran mondhatjuk, hogy nem lett volna oly nagy költő, ha nem lett volna oly jó theologus, mert a biztonság sziklaalapjait, a stilus monumentális vonalait s az eszményiség kristályszféráit, honnan a kétségnek még tükörfoltja is számúzve van, a katolikus hit világából vette. August Wilhelm Schlegel berlini felolvasásaiban a szépirodalomról s művészetről ezeket mondja: «Merkwürdig ist es, dass der erste grosse, romanische Künstler, Dante u. der letzte vor dem Erlöschen, Calderon, in ihrem höchsten Streben durchaus Theologen sind und dass man aus ihnen sehr wohl Boccaccios Begriff von der Poesie rechtfertigen könnte, sie sei eine irdische Hülle und körperliche Einkleidung der göttlichen Kräfte, eine Art von Theologie, nur allgemein verständlicher und lieblicher als die eigentlich so genannte».

Annál érdekesebb, hogy e hatalmas theologiai lendület mellett a D. Commedia mégis Beatricét dicsőítő ének. Sőt, hogy Dante azt azért írta, hogy Beatricének, trubadur-lelke ez ideáljának méltó emléket emeljen. Ezen nem szabad megütköznünk, hanem azt meg kell értetünk.

Dante Alighieri vérbeli trubadur volt. Találón írja róla Kralik: «Dante gehört der Zeit der in allen europäischen und islamischen Ländern blühenden Minnepoesie an. Er ist als

Minnesänger Fortsetzer der provenzalischen Trubadurs, der Walter von der Vogelweide, des Ulrich von Liechtenstein, des Tannhäuser, usw.» (Dantefeier. N. Reich. III. 967.) Azok a női alakok, melyek a trubadur-költészetben szerepelnek, átlag mind idealizált alakok, inkább szimbolumok, jelképei a szépségnek, jóságnak, tisztaságnak, a finom, erkölcsi érzéknek, akik inspirálnak küzdelemre s tette serkentik a férfiak lelkét. Néha a canzone d'ámore dímája inkább testből s vérből való valóság, mint allegoria s a költő gerjedelme ilyenkor inkább szerelem; máskor azonban egy-egy női alakban inkább csak a szépnek, nemesnek s fölségesnek allegoriáját látja a költő s lelkesülése őt ez allegórián s szimbolumon át a szimbolizált szépség felé, az ideál felé viszi. Ebben az irányban visszatálunk Platon «eroszához» is. Platótól tudjuk, hogy az *ēpos* a léleknek az az áramlata s indulata, mely a lelket az alacsonytól, az érzékitől s ösztönöstől tisztább érzésekre segíti. Ez az *ēpos* a trubaduroknál s Minnesängereknél összekapcsolódott a szerelmi vonzódással, de nem maradt meg ennél, hanem idealizálódott s a nőben, aki tényleg a finomabb, erkölcsi érzések s követelmények hordozója, az egész ideális irányzatnak szimbolumát látta.

Ez az értelme az *ēpos*-nak a Minnegesang s a Frauendienst világában. Nem jelenti csak a szó szoros értelmében vett szerelmet, hanem egyszersmind a tisztább, szebb, finomabb érzéseket és lelkeséget. Beatrice Dante ideálja volt. Hiszem, hogy a szép Beatrice Portinari képe, aki régen megigézte az ifjút s akinek canzone-i szóltak, el nem törlődött a költő lelkében, de a poéta e képet egyre szebbé s fölségesebbé idealizálta s végre a D. Commedia keretébe állította. Ez az *ēpos* nem szerelem, hanem a tisztább, nemesebb szférák felé vezető vonzalom. Azért nem kellett Gemma Donatinak, Dantè feleségének, kitől a költőnek öt gyermeke volt, Beatricére féltékenykednie; mert ebből az ideálból, bár emlékeztetett a már sok év előtt elhalt Beatrice Portinarira, Gemma Donati épen úgy kivehette részét. Az ideálhoz mindenkinek van köze, csak legyen hozzá érzéke és szive.

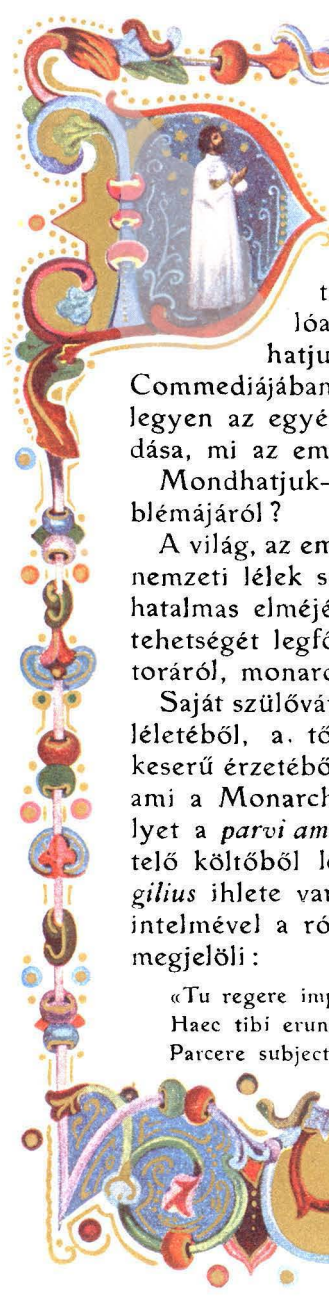
Ime ez a theologusnak, a politikusnak s a trubadurnak része a Divina Commediában. Dante a világnak a hit fényét s a krisztusi békét akarta meghozni. Ezt a békét maga is kereste s bizonyára szive szerint felelt, midőn a Fonte Avellana bencés monostor kapuján zörgetvén, a kaput nyitó fráternek kérdésére, hogy mit keres itt, azt válaszolta: «Békét, békét kere-

sek». A művészetre nézve bizonyára jó volt, hogy a száműzött Firenzéből nem egyenesen Fonte Avellanába ment, hogy nem maradt ott végleg. Jó volt, hogy szintezisekre született lelke a bűnös világot is Isten világának nézte, melyet nem magárahagyni, hanem fölemelni kell.

Ebbe a világba kiáltotta, azaz énekelte bele a Divina Commedia örökszép énekét s azt nem hiába! Mert ahogy keresztelő szent János is, bár a pusztában, de nem a pusztába, hanem megrendült, bűnbánó szívekbe kiáltotta bele intelmeit: úgy a Divina Commedia is, bár azt Dante a fölforgatott világnak énekli, de azért az a világban s bennünk mégis a szférák énekének visszhangját s az égbetörő lélek vágyát kelti. Legyen ez a mi ünnepünk is ilyen visszhang; a keresztény lelkek örök motivuma, melynek szövege Dantenek kedves két szava: «alle stelle», a csillagok felé. Vigye ez a Dante-ünnep is a letiport magyarságot a krisztusi mennyország s a földi boldogság s az egy-séges Magyarország csillagai felé.

DANTIS FLORENTINI DE
MONARCHIA LIBRI TRES

CONCHA GYÖZÖTÖL.

ANTE a keresztény hit világító
fényével, mélységes erkölcsi
érzéssel s a költői lángész ha-
talmos erejével századokra szó-
lóan adott feleletet — ma már mond-
hatjuk — az emberiségnek Divina
Commediájában arra a kérdésre, hogy mi
legyen az egyéni lélek problémájának megoldá-
sa, mi az ember sorsának helyes útja?

Mondhatjuk-e ezt a kollektív lélek problémájáról?

A világ, az emberiség lelke s ennek körében a
nemzeti lélek sorsa is izgatta érzékeny szívét,
hatalmas elméjét s megtermékenyítette alkotó
tehetségét legfőképpen a világ uráról, impera-
toráról, monarchájáról írt könyve alakjában.

Saját szülővárosa belső életének reális szem-
léletéből, a tőle szenvedett igazságtalanság
keserű érzetéből fakadt az a *vizió*, mert *vizió*, —
ami a Monarchiában előttünk van, — de me-
lyet a *parvi amoris mater*-re, Florencre nehez-
telő költőből legfőképpen a *poeta noster*, *Vir-
gilius* ihlete varázsolt elő, midőn ez Anchises
intelmével a római nép emberiségi hivatását
megjelöli:

«Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Haec tibi erunt artes, pacique imponere morem.
Parcere subjectis et debellare superbos».

A Virgiliusban testté lett világi bölcsesség, a *ragione* nyújt neki, midőn szülővárosa korlátolt szelleme, képtelen alkotmánya fölött bánkódik, a római impérium nagyszerű rendjében s az egész emberiség végtelen látókörében vigaszt és reménységet.

Gyarlóbb, lehetetlenebb berendezést, *ordinamento*-t közös életre, ahogy Florenc alkotmányát akkor nevezték, valóban elgondolni is bajos. Nem közös életre, hanem Villari P. találó jellemzése szerint, polgárháború céljára számító elosztása volt az a polgárok közt a közhatalomnak.

Florenc városa, a *Commune Florentiae* ugyanis igazában két külön községből állott. Az egyik magában foglalta a nemességet és a jogtudósok, orvosok, gyógyszerészek, posztó- és selyemfestők és -szövők, szűcsök, pénzváltók elsőrendű céheiben elhelyezkedett, *borgesiát*, polgárságot. Ehhez tartoznak Dante korában már a mészárosok, kovácsok, vargák, ácsok, kőművesek másodsorban álló céhei is. A másik község a többi iparos és egyéb foglalkozású elemeket magában foglaló, *popolo*-nak nevezett részét jelentette Florencnek.

Az előbbinek feje a *podesta*, az utóbbié a *capitano*. Mindegyiknek idegen, más országbeli, más városbeli nemesek közül kellett vá-

lasztatni. Eredetileg katonai és bírói jellegű hatalmukat, mellyel csak félévi időtartamra ruháztattak föl, kiterjesztették minden egyéb ügyre.

A *popolo capitano*-ja a fegyveres erőnek csak a község területén a parancsnoka, ezen túl a *podesta*. Előbbinek különös hatalma abban állott, hogy bármely ügyet, ha abban községbeli érdekelve van, hatáskörébe vonhatott.

A céhmesterek, kiket előbb *consuloknak*, később *prioroknak* híttak, igazgatják céhük ügyein kívül a község ügyeit.

Dante idejében a nem negyedekre (*quartieri*), de hatodokra (*sestieri*) osztott városi község mindenik hatodának polgárai között két-két priort választanak Florenc igazgatására a polgárságból vett *centumviri*-k, a mi városaink *centum pater*-einek megfelelő városatyák.

A 12 priorból álló előljáróság, a *signoria* kezdetben félévre, majd csak két hónapra választatik és két esztendő leforgása előtt újra nem választható.

A *centumviri*-k nagy tanácsán kívül a kormányzatban osztozik a *podestának* és a *capitano*-nak külön két-két tanácsa.

A *capitano* mindkét tanácsa csupán községbeliekből állhat, az egyiknek 80, a másiknak 300 tagja van.

A *podesta* és a *capitano* tanácsai, utóbbinak elnöklere alatt mint néptanács határoztak.

Sőt lehetséges volt az összes 30 éves, adózó, kebeles lakosok ösgyűlése is a *signoria palazzója* előtti *piazzá-n*, melynek *parlamento* volt a neve.

A választott tanácsok mellett keletkeztek, egyes esetekben sors útján alakítottak is olyképpen, hogy az összes kebeles polgárok neveit tartalmazó zsákból a megkívánt számú név huzatott.

Ez egymást ellenőrző, akadályozó két községi félen, a hatóságok mellé és fölé állított tanácsok labirintusán kívül megvolt a welf párt erős külön szervezete, hatalmas pártkasszája, mely a törvényes hatáskörön túlról nyúlt be Florenc bonyolult alkotmányába.

A törvényes «alkotmány» szó ne tévesszen meg bennünket.

Nem állami alkotmány ez. Egy vajudó társadalmi alakulat, melyben szakadatlanul folyik az egymás megsemmisítésére törekvő politikai felekezetek harca s melyben az igazságos jogot, az állami uralom jelzőjét az egyoldalú érdek sugallta erősebb akarat — a törvény, a jog mezébe burkolva — helyettesíti.

S akik államot alkothatnának belőle, a pápa és a császár maguk is csak felek e harcban, nem állanak fölötte.

Ez a társadalmi szerkezet magyarázza az 1302. március 10-i határozatot, mellyel Florenc nemcsak saját, de korának legnagyobb fiát csalásban, zsarolásban, jogtalan gazdagodásban elmarasztalja, s ha a község határát átlépné, *igne comburatur, sic quod moriatur*, tűzhalálra ítéli.

Itália városainak, nemesi kiváltságok alatt nyögő falvainak társadalmi ellentéteiből folyton felújuló harcaitól, a belőlük természet-szerűen felbukkanó zsarnokoktól Dante tekintete az 1312-ben Itáliában egy félszázad után megint megjelent császárra, VII. Henrikre, majd Bajor Lajosra esik s a lelkét a római impériumnak ezredéves emléke ragadja meg, melynek hatalmas külső rendjében, békéjében az emberi szellem, értelem és képzelet felülmúlhatlan termékei megszülettek.

Ki! ebből az apró társadalmi szerkezetek zűrzavarából a mindennek fölé emelkedő állami hatalom nyugodt rendjébe, békéjébe, hogy az ember megtalálja önmagát, *La sua semenza... virtu e conoscenza* (Inferno. Canto 26. 118—120. v.), vagyis jellegzetes erejének, értelmének zavartalan tevékenységét s a durva erőszak ösvényéről az értelem, a jólét, az igazságosság, a szabadság, egyszóval a *civilitas*, a polgárosodás útjaira lépjen.

Ez a *civilitas*, a polgárosodás, mint neve is mutatja, úgy látja Dante, csak az államnak, ennek az ellenállhatatlan hatalomnak árnyékában verhet gyökeret.

Értelmével, vagyis mint «*esse apprehensivum per intellectum possibilem*» válik ki az emberi lét a többi létezők sorából. Semmi más létet az emberin kívül, se a magasabb-, se az alsóbbrendűt, nem illeti értelem.

Am ahhoz, hogy az emberiség «*potentia intellectiva*»-ja a merő *possibilitas*-ból ténnyé váljon, *aktuális* legyen, «*in actum reduci possit*», azaz értelmi szemlélődésig emelkedjék, amelyből politikai cselekvés és művészi alkotás egyaránt táplálkoznak. Ehhez nem elég egy ember, de a családok, az apró szomszédságok (viciniák), sőt a nagyszomszédságok, vagyis a városok (*civitas*-ok), de még országok (regnumok) sem.

Ehhez az emberi nem sokasága kívántatik.

S valamint az egyes ember csak helytülve, nyugaltságban tehet szert okosságra és bölcseségre, azonképen az emberi nem is a béke csendjében végezheti magasztos értelmi, szemlélődő, szinte isteninek mondható munkáját.

E munkája végzését s azzal földi hivatása betöltését azonban csakis az általános világbéke teszi lehetségessé. Ki adhatja meg neki a békét?

Feleletében Dante egészen a par excellence bölcsnek, a *filozófusnak* tekintett Aristoteles varázsa alatt áll.

A «filozófus» pedig mondta (Ethika, VIII. könyv, 11. fejezet): Király csak az, aki meg van magával elégedve és a javak tekintetében a többiek felülmúlja.

Minthogy az ilyen király a maga részéről többre épen nem szorul, nem is fogja önhasznát, hanem alattvalóinak előnyét tekinteni.

Az önelégültség, autarchia, a monarchiának csakugyan helyes jelzője, ha az, mint Aristoteles tette, viszonylagos értelemben vétetik.

Dante heve, képzelete e viszonylagos önelégültséget föltétlenné alakította. Gondolatában ez önelégültségig csak a világ ura, az emberiség egyetlen ura, monarchája, a császár juthat el, aki városok, országok, fejedelmek fölött áll; akinek birodalma határtalan, mert egyedül az óceán határolja; akinek semmiben nincs hiánya, nincs hát, ami után vágyakozzék. Vagy ahogy a *Convivio*-ban (Tr. IV. Cap. 4) mondja: *Principe il quale tutto possedendo e piu desiderare non possendo.*

Mert ha több ország, több fejedelem van a világon s azok némelyike között viszály támad, igazságot közöttük csak egy harmadik tehet. Ez a harmadik pedig vagy a világ

monarchája lehet, vagy nem ez. Ha nem ez, nincs fölöttük hatósága, pörüket ennél fogva meg sem szüntetheti, ezt csak a mindenkifölött hatalommal bíró imperátor teheti. Pedig igazságosság nélkül el nem lehet az emberiség, enélkül nincs polgárosodás, «*humana civilitas*». S az igazságosság csak akkor lesz teljes, ha a legjobb akarattal párosult legnagyobb hatalom osztja. Ilyen hatalma a császárnak van.

Mert mi térít el az igazságosságtól? Ha kiszolgáltatója valamiben hiányt szenved, ami után vágyakoznia kell. *Justitiae enim maxime contrariatur cupiditas.* (De Mon. lib. I. c. 11.)

A legjobb akarat mindenkinek megadni, ami igazság szerint megilleti, mitsem ér egy-magában olyan hatalom nélkül, amilyen az emberiség világi legfőbb urának, az egyetlen monarchának, a császárnak van.

De ennél az egész világot átfogó hatalmánál fogva minden egyes emberi lény egyenlő közel is áll hozzá, mindenkit egyenlően szeret, nem úgy, mint a különböző falu-, város-, országbeliek, akik egymásközt különbséget tesznek, egymástól idegenkednek.

Az igazságosságon kívül az emberiség földi boldogsága teljességéhez Isten legnagyobb ajándéka is kívántatik, melyben ez embert részesíthette. Ez a szabadság. Dante politiká-

jában legmeglepőbb a szabadságról alkotott gondolata.

Azt próbálja bizonyítani, hogy az emberi nem szabadságát is legjobban a világ monarchája biztosítja.

A szabadság veleje ugyanis — és itt az egyes egyén lebeg lelki szemei előtt — az akaratfölötti döntésben, ítéletben rejlik, vagyis a jó és rossz közötti választásban.

Átugorva azután a községek, városok, országok szabadságának ügyét, az egész emberi nem szabadságára tér s ezt abból vezeti le, hogy a világ ura, imperátora, a császár szabad.

Szabad t. i. a filozófus szerint, aki itt Aquinói Tamásnak is legfőbb tekintélye, *quod sui causa est* (II. Lib. Sententiarum. Dist. 44. Quaest. I. Art. 3) ami önmagának oka, vagy *liber est qui sui causa est, servus autem est, qui id quod est, alterius est* (De Regimine principum I. liber cap. 1.) vagy szabad az, aki önmagának oka, szolga ellenben az, akinek mije másé.

A császár csakugyan szabad, mert semmi más várostól, országtól, néptől nem függ, mert önmagáért, nem másnak kedvéért létezik, önmagáé, nem másé. (De Monarchia Liber, I. cap. 12.) Így az emberi nem, ha egy uralkodó alatt áll, magáért, nem másért létezik.

Mivel pedig a világ ura, a császárra nézve

egyáltalán nincs, vagy az összes halandók között legkevésbé van még valami, ami után vágyakodnia kellene, *quum ergo Monarcha nullam cupiditatis occasionem habere possit, vel saltem minimam inter mortales* (De Monarchia Lib. 1. cap. 13.), a császár a legnagyobb mértékben szereti az embereket és azon van, hogy őket jókká, szabaddá tegye.

Hisz érdeklőlöttiségénél fogva a császár célja más nem lehet, mint az, hogy az emberi nemet rendeltetésére vezesse, a császár *minister omnium habendus est.* (De Monarchia Liber, 1. cap. 12.) A császár az emberi nem szolgájának, az emberi nem java, szabadsága biztosítójának tekintendő, vagy Aquinói Tamás szerint a királyok magukat «non incongrue subditorum servos appellant». (Liber Sentent. II. Distinctio XLIV. Quaestio. 1. Art. 3.)

Ellenben az egyes városok, országok demokráciái, arisztokráciái, oligarchiái csak a bennök hatalomra vergődöttek, nem az alattvalók javán dolgoznak.

Mintha Dante maga is visszarettenne a lét végső kategóriáiból terminus mediusok közberakása nélkül emelt gondolat épületének roskatagságától!

És legalább egy irányban hozzáteszi. Nem kell gondolni — így szól — hogy a világ

uralkodójától jöhetne egyenesen minden municipiumnak legapróbb határozata, mert a nemzeteknek, országoknak, városoknak vannak olyan sajátosságai, melyeket különböző törvényekkel szükséges szabályozni.

A császár — mondja Dante — csak abban kormányozza az emberi nemet, ami annak minden tagját egyenlően érinti és erre nézve alkotott szabállyal biztosítja javát, békéjét.

Dante a világállam lehetetlenségét ekként csak külső oldaláról látja.

Belső nehézségét az egyesek emberi, egyéni szabadsága tekintetében a császár igazságsága által kiküszöböltnek hiszi. Az egyesek politikai szabadsága fölösleges az érdekek fölött álló, igazságos, emberszerető világmonarcha imperiumában. Könyvében nem is említi.

A politikai szabadság klasszikus hőseit, Brutus-t és Cassius-t azonban a *Divina Commediá*-ban a pokol legfenekére helyezi és a háromszájú rémes Luciferrel, kinek harmadik szájába Iskarioti Judás-t adja, úgy zuzatja, mint «a tiló a kendert». (Pokol, XXXIV., 65. v.)

A szabadság — mondotta Dante — midőn az ember fajlagos jellegét a lények világában megállapította, a legnagyobb ajándék, melyben Isten az embert részesítette.

Érvelése során azonban egy embernek, a császárnak foglalja le.

Elvi fejtegetéseit a világállam, a világ egyedurá érdekében, végül azzal az emberiség sorsát megváltoztató nagy történeti ténnyel támogatja, hogy Isten Fia akkor öltött magára testet, midőn Augustus császár uralkodása alatt az egyetemes monarchia teljes épségében fennállott s az emberiség teljes békét élvezett, midőn szent Pál szerint az idők teljessége bekövetkezett. Sőt többet tett Krisztus, elismerte a császár hatalmát, alávetette magát a császár által elrendelt népszámlálásnak, alá helytartója, Pilátus ítéletének, amivel a római birodalom jogos fennállásáról tett tanuságot.

Az emberiséget magában foglaló, legelső kezdetei óta Isten gondviselő hatalma, sőt egyenes csodatetteivel támogatott római birodalom jogos fennállásának igazolására fordítja ezután Dante egész dialektikai és költői erejét munkája egyharmadrészeiben.

Nem nyers erővel, lelki nemességgel, erkölcsi fölényvel győzte le a római nép az egész világot és győzelmeit Isten ítéletének kell tekinteni. Nemcsak egyes emberek, — mondja Dante — hanem egész népek is uralkodásra való hajlammal, mások ellenben inkább az engedelmességre és szolgálásra születtek...

Ha ez így van, akkor semmi kétség nem lehet az iránt, hogy a természet külön országot és népet szánt a világ fölött való uralkodásra... Hogy melyik volt ez az ország és melyik ez a nép... nyilvánvaló, hogy Róma és polgárai, vagyis népe. (De Monarch. Lib., II. cap. 7.)

Ez a római birodalom máig, Dante koráig, jogosan fennáll, ha monarcháját nem is rómaiak s nem is rómaiak közül választják.

Mi vár ezek után még eldöntésre? Az a legfőbb kérdés, vajjon ennek a császárnak hatalma (auctoritas), aki a világnak jogszerű uralkodója, egyenesen Istentől függ-e, vagy pedig Istennek valamely helyettesétől, szolgájától? Ez alatt — mondja — Péter utódját értem, aki a mennyországnak valóságos kulcs-tartója.

A római pápának és a római császárnak, a sacerdotiumnak és az imperiumnak VII. Gergely óta folyó elkeseredett harcába szól belé Dante e kérdésre adott feleletével.

Eddigi részeiben bölcselmi jellegű munkája e felelet által a XIV. századelei aktuális napi politika publicisztikái iratává válik. Mert a kegyelemnek, a természetfölöttinek inkább belső világához tartozó egyháznak és a természetes észnek inkább külső, világi tekintélyére támaszkodó államnak, egy szóval két

szuverén hatalomnak találkozásával, együttműködésük lehetőségével foglalkozik a megoszthatatlan emberi élet rendezésére nézve.

Mivel pedig efféle lehetőségek az idő, a pillanat, az adott helyzetek, erők, szükségletek egyaránt jogos, de kiegyenlíthetlen igényei következtében tárgyilagosan, általános elvekkel meg nem határozhatók, természetyszerűleg inkább megalkuvások, expediensek, mint mindenik fél lényegének megfelelő megoldások keletkeznek, az egyház nyelvén szólva, *ratione temporum*.

Az emberi élet oszthatatlansága, az adott időbeli helyzetek, erőviszonyok következtében így hárítja az idők árjában — az állami hatalom tehetetlensége a maga hivatása betöltése körül, elmaradottsága szellemileg az egyház mellett, — utóbbira az elsőnek hatalmát.

Ha meg az egyház valami oknál fogva nem bír természetfölötti feladatának megfelelni, vagy meghasonlás támadt hit és ész között az emberekben, az állam tesz foglalásokat az egyház lelki területén. A két szuverén hatalom elvileg világos hatalmi körére az idő mindig ráveti árnyékát.

Ily szélső végletek nélkül is a két szuverén hatalom érintkezése mindig nyújt surlódásra okot s e megalkuvások, kiegyezések, a hely-

zetnek változó nyomása alatt, az idők folyamán igen elűtők lesznek. Hítcikkeinek változatlansága mellett az egyház politikája is *ratione temporum* változik; III. Ince, VIII. Bonifác, XXII. János politikáját mily ür választja el XIII. Leoétól.

Dante De Monarchiájának súlypontját megjelenésekor a támadás képezte a pápaság hierokratikus politikája ellen. Éles dialektikája e vitában elvesztette reánk annyiban értékét, amennyiben oly alapoknak elégtelenségét mutogatja, melyeknek ténybeli alapját, így a *Donatio Constantiniana*-t, a *Translatio Imperii*-t Adorján alatt a történelmi kritika rég megdöntötte.

Az éles publicisztikai csatározásból Dante annak a bölcselmi érvének van ma is értéke, hogy az egyház lényege nem egyéb, mint magának Krisztusnak élete, *forma autem Ecclesiae nihil aliud est, quam vita Cristi*. (De Monarchia Lib. III. cap. 15.) Amely érv azonos az egyháznak Krisztus misztikus testeként való felfogásával. Ennélfogva e világnak kormányzása (*Regnum mortalitatis nostrae*) az egyházra nem tartozik.

E nagy határvillongás alatti szellemi csatározásból nekünk maradandó igazságul hagyta Dante a világi létnek, benne a hit mellett az észnek, a társadalomnak, államnak az egyház

mellett önállóságát s az ember természetfölötti üdvössége rendjére is szükségességét s ebből folyó méltóságát, Istentől való egyenes függését.

Ez a De Monarchia nagy gondolata, melyet végső soraiban úgy fejez ki, hogy a pápa a hit által, a császár a bölcsélet által vezesse az embert az első az örök, az utóbbi az időbeli céljához.

Dante e gondolatával mégis a maga korában sem áll egyedül s e részben prioritás sem illeti: a nagy Aquinói megelőzte időben, sőt államának emberibb alapot ad, mint Dante, aki, hogy az egyház hatalmát világi vonatkozásban ellensúlyozza, a császárságnak félig theokratikus jelleget ad többi közt, midőn a hét választófejedelemről állítja, hogy azok inkább csak az isteni akarat kijelentői, semmint választók.

Az állami szabadság formáira nézve pedig Aquinói Tamás elfogulatlanabb. Monarchiákat, arisztokraciákat, demokratiákat egyaránt jogosoknak ismer el, de elítéli akármelyiket, ha zsarnokivá válik. Szakít szent Ágostonnal, akinek az állam a bűn szülötte s tanítja, hogy ha őrzsűleink bűnbe nem esnek is, az emberi együttműködés szükségessége hozta volna létre az államot.

Annak követelésével, hogy az állam hatalmában, az állam minden tagjának valamelyes részének kell lenni (ut omnes aliquam partem habeant in principatu. Summa 1. 2. q. CV. a. 1.), majd megint a hatalom különböző neveinek elemzése, az állami tényezők megkülönböztetése által a tulajdonosoktól, azoknak csupán képviselőkként (multitudinis vicem gerentes) való elismerésével, Aquinói Tamásnál a szabad állam képe már képviseleti jellegének körvonalaiban tűnik fel.

És e képviseleti jellegének az örök, a természeti, az emberi, az isteni törvény szembeállításával, a természet jogának egyetemességével megadja a jogi alapot, a törvényelőtti egyenlőséget, mely nélkül nincs képviseleti, hanem csak erőszaki, patrimonialis vagy patriarchalis állam. Államgondolatának ezekkel az alapelveivel pedig Aquinói Tamás, a hit épségének biztosítását kivéve, a társadalomban is szabad levegőt nyit.

Dante gondolata, mely az egyháznak és hitnek egyfelől, az államnak és észnek a másik félen egymás iránti önállóságában hegyeződik, egy végső kérdéshez vezet. — Mi lesz, ha a két önálló hatalom ellenkező irányban halad?

Maga Dante mondja azonban, hogy a császár függetlenségét a pápától, *non sic stricte*

recipienda est. Nem szabad abban a szoros értelemben venni, mintha a császár semmi tekintetben sem volna a római pápának alárendelve.

Hogyan, mi tekintetben legyen hát neki alárendelve?

Az egész munka, Dante által előtérbehelyezett céljának helyessége, erre vonatkozó érvelésének meggyőző ereje függ a felelettől, melyet erre Dante ad. A néhány soros felelet azonban, mellyel a *De Monarchia* záródik, letörri az élet a munka céljának, megingatja érveinek erejét. Hacsak föl nem tesszük, hogy Dante feleletében valami tudatalatti lelkielődolgozik.

Mit felel ugyanis Dante? Szó szerint idézem Balanyi György magyarázatából. Mindössze ennyit: «Hiszen a mulandó földi boldogság bizonyos értelemben mégis csak az örök boldogságra van irányozva. Ezért a császárnak azzal a tisztelettel kell viseltetni Péter utódja iránt, mellyel az elsőszülött fiú adós atyjának. Akkor aztán az atyai kegyesség fényétől előntve annál erőteljesebben ontja sugarait a földkerekségre, melynek élére egyedül állította őt, aki irányozója minden külső történésnek». Az *omnium spiritualium et temporalium gubernator*.

A hit vagy ész szavai-e e záró sorok? Nyilván egyiké sem. Mié hát? A császár olyan

reverentiával legyen a pápa iránt, mint amilyen-nel az elsőszülött az atyának tartozik. Mi ez más, mint pietás? A pietás pedig se nem hit, se nem ész, hanem, mint már Cicero látta, azon erény, mely az egy vérből származók iránti természetes reverenciát, *cultus-t* jelent.

Ez volt Dante korában is az értelme. Aquinói Tamás is így értette, aki szerint az «*quaedam protestatio caritatis, quam quis habet ad parentes et patriam*», vagyis a szülők, a haza iránti szeretet megnyilvánulása, a haza iránti szereteté, névszerint amennyiben azokra vonatkozik, akiknek egy szülőföldje van, «*qui communicant in natali solo*».

Dantenak e megoldása szétszakítja a végtelen syllogizmusok láncának utolsó szemét s rejtélyessé teszi igazi gondolatát.

Aquinói Tamás megnyugtatóbban oldja meg a spirituale és temporale, az egyház és állam tőle is követelt önállóságát.

Nem szabad e részben a «*Liber Sententiarum*» második könyvének commentárjára,* sem a

* Expositio Textusában a 4. pont alatt: «*Potestas spiritualis est altior quam saecularis. Si ergo majori potestati magis est obediendum, praelatus spiritualis semper absolute poterit a praecepto potestatis saecularis*». Erre mondja Aquinói Tamás «*quod est falsum*», mivel «*potestas spiri-*

«*De Regimine principum*ra»* hivatkozni, mert e helyek iránt alapos kétség lehet, vajjon csak a pápai államra vonatkoznak-e, ahol a pápa «*utriusque potestatis apicem tenet*», vagy az egész emberiségre, annál inkább nem, mert e helyek inkább mellékesen odavetett nyilatkozatok. Ahol Aquinói Tamás elvileg, nagy rendszerébe illesztve tárgyalja a két hatalom

tualis et saecularis utraque deducitur a potestate divina: et ideo in tantum saecularis potestas est sub spirituale, in quantum est ei a Deo supposita, scilicet in his quae ad salutem pertinent: et ideo in his magis est obediendum potestati spirituali quam saeculari. In his autem quae ad bonum civile pertinent, est magis obediendum potestati saeculari secundum illud. Matth. XXII. 21. *Nisi forte potestati spirituali etiam saecularis potestas coniungatur. sicut in Papa, qui utriusque potestatis apicem tenet, scilicet spiritualis et saecularis*: hoc illo disponente qui est Rex et Sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedech, Rex regum et Dominus dominantium, cuius potestas non auferetur et regnum non corrumpetur in saecula saeculorum.» (Dist. XLIV. Quaest. II.)

* Unde in lege Christi Reges debent sacerdotibus subesse. Propter quod mirabiliter ex divina providentia factum est, ut in Romana urbe, quam Deus praeviderat christiani populi principalem sedem futuram, hic mos paulatim inolesceret, ut civitatum Rectores sacerdotibus subjacerent. (Liber, I. Cap. XIV.)

viszonyát, az egyháznak nem joghatósági felsőbbiségnél fogva tulajdonítja az államfő letételét, hanem hitbeli önállóságra támaszkodva állítja a kiközösítésjogát, melynek hitbeli természetes következése az alattvalók hűségi esküjének önként értődő megszűnése.

Az egyház és állam az isteni világrendben az ő gondolata szerint ép oly kevésbé állanak ellentétben, mint hit és ész. A hit nem észellenes, de észfölötti, így oldódik meg nála külső jogi fölény nélkül is egyház és állam viszonya a hívők lelki csatlakozása által.

Dante ellenben kénytelen a gyermeki szeretethez, a kegyelethez menekülni, hogy a pápa és a világ ura, a császár együttműködését elképzelhetővé tegye. A megittasodott Noe jó fiainak pietását reméli tőle.

Az egyéni lélek problémájának hatalmas költői megfejtője, a *poema sacro* írója a De Monarchiában, mi nem birunk más magyarázatra jutni, visszaesik a pogány nemzeti gondolatba. Császára nem a békéért, nem egyedül az emberi polgárosodásért kell neki, hanem hogy a civilisatio magas fokán álló Italia egyházi és világi fejével uralkodjék a földön.

Mint a világuralomra törő pogány népek, a római is lenézte, barbárnak tekintette a más népből s a világébékét, a világuralmat római

békének, római uralomnak értette. Ilyen tudatalatti érzés úgy látszik a végső kulcsa Dante De Monarchiájának. Idézett szavai: «hogy a természet külön országot és népet szánt a világ fölött való uralkodásra..., hogy az a nép nyilvánvalóan Róma és polgárai, vagyis népe», nemkülönben a római uralom jogfolytonosságának minden áron való bizonyítása Dante idejéig, a belényugvás a császár abszolút hatalmába, a többi népek kicsinylése alig engednek más magyarázatot.

Lord Bryce szerint (The holy roman empire. London, IV. edit. 264. l.) VII. Henrikkel 1313-ban végződik Olaszországban a római szent birodalom. Dante De Monarchiája, mely annak proféciája akart lenni, megírásakor sirirata lett.

Mégis nem több-e, nem más-e? Az istenfiúság magaslatáig emelt keresztény emberi lényegből akkor már sokféleképen egyéniesülő keresztény nemzetek származnak.

De nem ennek, az akkor kialakulóban lévő keresztény nemzeti érzésnek, hanem vele szemben a más népeket barbárszámba vevő, világimpériumra törő pogány nemzeti érzés föltámadásának öntudatlan, letompított hangú riadója Dante De Monarchiája.

Az egyetemes emberi értelemnek, mint az

emberi lét legfőbb fajlagos képességének magasztalásából indul ugyan ki. (I. könyv, 3. fej.) Ezzel az erővel, mely az embert «kevéssé teszi kisebbé az angyaloknál: kezdi Dante a *Convivio*-t is s lelkesedik az emberi eszméért, a *humana civilitasért* úgy ebben, mint a Monarchiában megszakítás nélkül.

Ha azonban figyelmesen hallgatjuk, az értelemnek, észnek ezt a magasztalását és a hozzá nélkülözhetlen, küzdelémnélküli világbéke dicsőítését mintha egy más ellenhang nyomná el. Nem Goethe örökérvényű szavára: «Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, der täglich sie erobern muss». Nem az e szavakra lelkünkben támadó kétely ellenhangja ez. Nem is önérzetünk fölkiáltása a lealázó, mert az abszolút hatalmú császáron megforduló, szabadságnélküli béke és boldogság ellen.

A De Monarchia saját alaphangja ez! Az Isten második választott népének, a rómainak, a világ urának, az *aeterna Roma*-nak, tehát Dante Itáliájának és világuralmának apotheosisa ez az alaphang, ez, mi úgy halljuk, a Dante riadójának vezérmotivuma.

A keresztény költészet fejedelme, az egyéni lélek problémájának halhatatlan keresztény költői megfejtője, nem bír az állam, a nemzetlélek problémájával. Sem a hitben, sem az

észben nem talál hozzá megoldást, csak a vérbeli kapcsokból fakadó pietásban. Hiszen az uralomra, az impériumra való igényt s a másik nép szolgaságát vérbeli, születési alapra helyezi. A nagy keresztény az államban, a nemzetek viszonyában akaratlanul, öntudatlanul pogány gondolat hirdetőjévé válik, midőn az emberiséget egy nemzetben véli képviseltnek s a többit ez alá vetettnek.

A politikus Dante a költő Dantenak messze mögötte marad. Az emberi szellem világát, az *intellectus speculativus*-t, két tájra osztotta maga Dante. (De Mon. I. könyv, 3. fej.) Amint az nem csupán az általánosságokra, hanem a részlegésekre is kiterjeszti működését, melynek célja *agere atque facere*. Az első az *agibiliák*-nak, az erős akarat tetteinek, a politikának világtája, a másikon a *factibiliák*, a művészi alkotások légies, végeesség fölé emelő paradicsomkertje terül el. Itt fejedelem Dante, amott a nagy Aquinói mellett, ki tisztán látja az újkori államot, amott csak az Utópia szerzőségének prioritása illeti.

Az abszolút világmonarchia személyén nyugvó világbéke ez Utópiája, mely az állam, az ész önállóságának megállapításában már nem az, sőt nagy vívmány, pogány nemzeti ösztöne mellett is, a keresztény gondolat átfogó, egye-

temes erejének szülötte nem kevésbbé, mint Aquinói Tamásnak ily atavista elemtől ment, tisztult, a szabadságot felölelő állambölcselete. De bizonyára mutatja mind a kettő e hithű kornak teljes elfogulatlanságát világi ügyekben, belekapcsolódását a görög bölcselet, az antik világ nagy szellemi előzményeibe.

Ezekből táplálkozott a zsarnok VIII. Henrik angol király által állhatatos hitéért vérpadra küldött, a világi dolgokban teljes elfogulatlanságát megőrző Morus Tamás, aki kétszáz évvel Dante után, de teljes tudatossággal megrajzolta és saját nevén nevezte is: *De optimo statu reipublicae in nova insula Utopiae*, a társadalomnak egy kívánatos, de még csak «Sehonnában» létező berendezését.

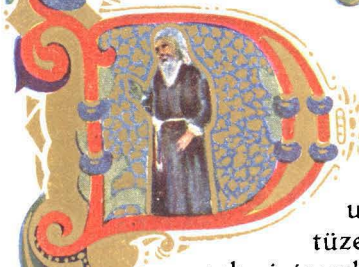
Az újkori állam gondolata már élt a középkor e nagy szellemeinek műveikbe öntött lelkében, amint élt egyes államok keresztény alapelveiben és alkotmányos intézményeiben. A vallási harcok a XVI. és XVII. században akasztották meg és lassították kialakulását.

De nemcsak ezek. Maga a világmonarchia gondolata azzal a csökkent erejével is, melyet a német-római szent birodalomban, majd az osztrák császárságban tényleg mutatott — nem is szólva Napoleon epizódszerű császárságáról —, súlyosan nehezedett egész Európára,

mirajtunk kezdve keletfelől a szélső nyugatig, az Északi-tengertől a Közép-tenger szicíliai csúcsáig útját állta a modern államalakulásnak, úgyhogy ez csak a XVIII. század végén meginduló s napjainkig nyúló világforradalmak útján tudott véghezmenni.

Ἡ ΔΙΥΙΝῆ COMMEΔΙΑ
THEOLOGIAI INSPIRÁCIÓJḤ

ḤCHÜTZ ḤḤTHELOE.

ANTE HALÁLA hatszázados
évfordulójának ünnepségei
jobbára lezajlottak. Egymás-
után alusznak ki a máglya-
tüzek, melyeket nemzetek és egye-
sek, irányok és közületek minden kínál-
kozó történeti alkalomkor ritka egyetemessé-
ggel és állhatatossággal gyűjtanak a költők
szentjének; és nemsokára jó ideig ismét csak
a hű kegyelet mécsesei mutatják meg a mé-
lyebb kultúrértékek éjszakáját virrasztónak,
hol él Dante szelleme az ünneplés divatján túl és
hol élnek emberek Dante szelleméből a külső-
séges ünneplés fölszínén s határain túl. Vaj-
jon a választottak e Dante-i kultuszközössé-
gébe belép-e a *magyar génius* is? Hagyomá-
nyos szalmatüzünk lángjait nem sajnáltuk
attól, aki belesuttogta a századokba a «beata
Ungheria-t»; maradt-e elszántságunk az ünnep-
telenség éjjelén át legalább egy hű pásztor-
tüzet ápolni emlékére?

Ránkférni ugyancsak ránkférne! Igaz, a
magyar Dante-ünneplésben elhangzott ez a
kijelentés is: «Dantenak... oktató szava nem
jutott el hozzánk; nem is vagyunk rászorulva»
(Radó: Dante; Olcsó k. p. 79). Ez a fölfogás
persze a szerzőjét nem tartotta vissza attól,
hogy most a Divina Commedia egy új for-

dításával ne kezdje boldogítani azt a magyart, aki Dante tanulságaira nincs rászorulva. De talán az effélék is beletartoznak a «Fortuna di Dante» csodálatos fejezetébe! Mi pedig borongva nézünk végig a magyar ugaron és kérdezzük: Csakugyan annyira bőviben volnánk annak az áhitatos lelkiületnek, melynek mélységeiben tudnak csak megteremni egy nemzeti újjászületés erői? Csakugyan közömbösen nézhetjük-e, mint kanyarodik el hazánk határai mellett a Dante-i szellem termékenyítő királyi folyama és még kísérletet sem kell tennünk, hogy legalább egy patakját biztosítsuk a honi avar számára? Avagy ez az élet-halál tusájában is az áldozatos közszellem útjaira oly nehezen terelhető nemzet csakugyan oly könnyen ellehetne amaz idealizmus-nemző katholicum nélkül, mely Dantéból a fölül nem mult művészet ellenállhatatlan nyelven és egy páratlan egyéniség erejével szól? Már akkor különb látónak bizonyult *Arany* János, mikor ott állt Dante vizeinek mélysége fölött.

... A lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben,
Nem ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömnnek elragadja kéje,
A leviáthánnak hallja hánykódását...

Az Úr lelke terült a víznek föléje.
... Évezred hanyatlík, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a hitlen ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

Igen, ez Dante küldetése a nemzet lelki
újjaszületését munkálni hivatott magyarokhoz;
hierophantes ő, szent titkok avatott hírnöke —
theologus a művész erejében.

Theologus!...

Mi a theologus?

A theologus mint Rhodus kolosszusa két
parton veti meg a lábát, a hitnek és a tudásnak
partján és ebben az állásában magasra emeli
világító szövétnekét az életárral küzdő embe-
rek számára. Tudósok közt jár a tudósnak szor-
galmával, lelkiismeretességével és alaposágá-
val s gondoskodik róla, hogy a hit nemes úrnőjé-
nek ne kelljen szégyenkeznie a «*donne gentili*»
társaságában. Képviseli és védi a hitnek polgár-
jogát az észigények köztársaságában és biztosítja
a hit és a hitélet számára a tudás áldásait, mert
ne tagadjuk, van ilyen: Fölföld részleteket és
rejtett vonatkozásokat a hit országában, melyek
fölött az avatatlanoknak tekintete könnyen elsiklik;
meglátja és megláttatja a hitigazságok történeti
és bölcséleti, természeti és természetfölötti be-

gyökérzéseit, elméleti és gyakorlati kiágazásait... De ott áll a hívők közt is; áhitatos tekintete a kinyilatkoztatás egén csüng, ámuló lelke eltelik Isten titkaival és óva marad a világi tudományosság ellaposodásaitól; feje a misztikus Krisztus keblén pihen és szíve óva marad a kiszáradástól és meddővéválástól. Az igazi theologus valóban hierophantes; minden szavából kicseng a hit fogyhatatlan ifjúsága és a tudás agg bölcsesége.

Hogy Dante nem egyszerűen költő, hanem theologus, kortársaitól kiinduló szakadatlan *bagyomány* meggyőződése. A veronaiak ma is áhitattal mutatják a Santa Elena szószerkét, honnan a költő a kor szokása szerint súlyos theologiai kérdésekről vitatkozott. Boccaccio, első állásbeli értelmezője theologus költőként ünnepli. Műveinek egyszerű elolvasása igazolja Giovanni del Virgilio-nak ismert sírirat-tervét: «Theologus Dantes, nullius dogmatis experts». S itt állapítsuk meg mindjárt a Flacius Illyricus-tól H. St. Chamberlain-ig (Grundlagen d. XIX. Jahrh. 11⁸ p. 739) újra meg újra fölbukkanó protestáns erőlködéssel szemben: Valójában nincs egyetlen számottevő tan, melyben Dante eltérne a katolikus állásponttól. Ezt ma komoly protestáns kutatók is fönn tartás nélkül elismerik és igazat adnak Péterfy-

nek: «Ha Dante álmodott volna olyan emberről, mint Luther, bizonyosan Lucifer fogai közé dobja» (Ö. M. II. 316). De nem ezért theologus ő a költők között.

Írt tudós értekezéseket, köztük a monarchiáról, mély és merész theologiai és bölcséleti okfejtéssel, melyek olvastára némi döbbenettel gondolunk arra, hogy a Vita Nuova lágy canzone-inek dalosa abban a veszedelemben forgott, hogy a legkeményebb koponyájú és legkőrmönfontabb skolasztikusok élére kerüljön. De ismét nem ez az, amiért őt theologus költőnek akarom ünnepelni. Hisz igaz, Dante mint tudós is megállta volna helyét: és mi tagadás benne, ő maga nem kevéssé volt büszke a tudományára. De a századok hódolata a *költőnek* szól. Raffael az ú. n. Disputában theologusok közt ad neki helyt, Szent Tamás és Szent Bonaventura mellett, de nem felejtí le róla a babérkoszorút. A történelmi halhatatlanság kapuját a Divina Commedia nyitotta meg Dante számára; és én azt kérdezem: *A Divina Commediában hogyan érvényesül a theologus?*

Divina Commedia és theologia! Nem egy Dante-olvasó, sőt Dante-tisztelő fölsóhajt és elégikusan rábólint. Eszébe jutnak azok a súlyos *bölcséleti és theologiai fejtegetések*, melyek

különösen a Paradisóban terjedeznek félelmes arányokban, keserítik nem egy olvasónak élvezetét és a «középkori zagyva tudakosság» merész ítéletére készítették a fõnt idézett különös Dante-ünneplõt (p. 10 kk.). De, kérdem, miért ép a theológiára kell itt vetni? Mennyivel élvezetesebbek pl. az ugyancsak sűrûn beszótt csillagászati idõmeghatározások? Nem mondom, hogy ezek a spekulációk mindenben javára válnak a költõi hatásnak; de mégsem mernék pálcát törni a költõ fölött. Itt Dante mindenesetre megfizette a kortárs adóját és a szellemek fejedelme fejedelmileg fizetett! De ezek egyben megadják, hogy úgy mondjam, az emberi távlatokat és emberi színezést, árnyékolást; nélkülök a költõ idõ- és emberfölötti nagyságában úgy surranna át a földi téreken, mint egy második Péter Schlehml, kinek az ördög elvitte az árnyékát. Továbbá ne felejtjük, ezekre nézve is fõnnáll Fraticelli megállapítása: A Divina Commediában nincs négy sor egymásután, melyekben ne volna valami feltûnõ költõi szépség (ap. Kraus: Dante p. 239). Végül: Ép ezek a spekulációk kézfelfoghatóan mutatják, mennyire komolyan veszi Dante az õ másvilágát, mely annyi problémát ad föl neki; és ez nem kis mértékben hozzájárul a nála méltán megcsodált költõi

valószerűség biztosításához. Az is bizonyos, nagyszerű dogmatikát lehetne összeállítani a Divina Commedia terzináiból, mint azt megtette Hettinger (Die göttl. Komödie² p. 331 — 510). De ismét nem ez az, amiért én Dantét theologus költőnek mondom. Mélyebbről jó és mélyebbre megy nála a theologiai inspiráció.

Tehát azok járnak talán jó nyomon, akik a Divina Commediában hatalmas *tanító allegóriát* látnak? Mintha maga a költő is erre az útra terelne bennünket: «Ti, kiknek helyén van az eszetek, bámuljátok a tanítást, mely meghúzódik a különös versek leple alatt» (Inf. 9₆₁₋₃; cf. Purg. 8₁₉₋₂₂). Ez a rejtett tanítás, az «angyalok kenyere» (Par. 2₁₁) — a hittudomány (így A. Viel: Revue Thomiste 1909. p. 637 kk.). Akik azt mondják, hogy Beatrice a kegyelem vagy Egyház, vagy isteni bölcsesség, vagy egyenest a theologia jelképe, mind ebbe a táborba tartoznak. Így a Divina Commedia egy Summa theologica zengő versben és kedves allegória szűzies fátyolában.

De én azt mondom: Ha a theologus Dante csak ezen a hídon át volna megmenthető, nem haboznám ezt a hidat könnyes szemmel ugyan, de nem remegő kézzel fölgyújtani. Teljes tisztelet az allegóriának! De az allegorizálást a költészet, vagy éppen a katolikus köl-

tészet tetőfokának ünnepelni nem lehet. Ellenkezőleg: egészséges ízlés csak az elvont gondolkodás és az alakításra törő művészet közt imbolygó vértelen, felemás terméket tud látni benne; és Dante örök nagyságát ép abban csodálja, hogy génusza királyi sasként egy szárnycsapással a kor irodalmi kötöttségéből, a tanító allegória és az elmosódott vízió lapályaiból biztos röptüléssel fölemelkedik a tiszta művészet régióiba. Ne tévesszen meg, hogy Dantenak is megvolt a maga hermeneutikai és esztétikai elmélete, mely az allegóriáért lelkesedett (l. kül. Convivio II. 1. és Vita N. 25). A költő Dante hasonlíthatatlanul nagyobb, mint az esztétikus; a Divina Commedia művészi értéke messze kinőtt Dante esztétikájának kereteiből; az esztétikus korának gyermeke, a költő minden idők génusza.

A Divina Commedia helyes értéke és költői értékének zavartalan méltatása érdekében, úgy tetszik, ideje volna végre szakítani azzal az iskolás esztetizálással, mely a *Divina Commedia* kulcsát egy-egy allegória, nevezetesen Beatrice megfejtésében akarja megtalálni. Annak a költeménynek, melyhez ég és föld nyújtott segítő kezét (Par. 25₂), nincs varázskulcsa; annak a számára nem nőtt az a mesebeli vérrel harmatozó vasszál, melynek érintésére fölpattan

minden zára. Azaz mégis van! Az a csodálatos Dante-i egyéniség, mely mély taván tükröz eget és földet, jelen- és másvilágot, multat és jövőt, tudományt és szerelmeket, de nemcsak tükröz, hanem hatalmas szenvedelmeinek kohójában saját letörölhetetlen zománcával von be — ez az egyéniség megmagyarázza a Divina Commediát. De őt magát mi magyarázza meg? A Divina Commedia kulcsa Dante egyénisége; de — béküljünk meg a ténnyel —, ennek az egyéniségnek nincs más kulcsa, mint ő maga.

És ez az én tételtem: Annak a Dante-i egyéniségnek egyik komponense, még pedig nem hajszál-, hanem főere, tehát a Divina Commediának is mint művészi alkotásnak egyik főforrása Dante, a theologus. Emeljétek ki Dante-ből a theologust és a világ szegényebb lesz — nem néhány skolasztikus értekezéssel, nem néhány jelentősebb tanító és lírai költeménnyel (ezeket megírták volna mások); nem néhány eredeti theologiai vagy bölcselő gondolattal — ne áltassuk magunkat, Dante nem mint gondolkodó gazdagította a világ kultúráját, hanem mint művész, nem azzal, amit mondott, hanem ahogyan mondotta; hanem szegényebb volna épen a Divina Commediával. Vagyis: *Ami művészileg halhatatlan a Divina Commediában, az nem kizárólag ugyan,*

de lényegesen a kátholikus theológiától van inspirálva. Így akarom precizirozni, amit egy századja mondott Schelling: «A szentek szentjében, hol vallás és költészet frigyre lép, ott áll Dante a főpap és fölvatja az egész modern művészetet a rendeltetése számára» (ap. Hettinger p. 68).

Bizonyítok.

A költő értéke azon fordul, mit mond és hogyan mondja. A Divina Commediának tehát mind *koncepcióján*, mind *alakításán* meg kell mutatni a theologiai inspirációt.

A Divina Commediában kifejeződő *művészi alapgondolatot* illetőleg eléggé el van ismervé, hogy témája az ember, rosszra húzó természetével és magasra törő szenvedelmével, az emberi rabság és szabadulás, a halál és az élet útja. Már most az irodalomtörténet bizonyosság rá, hogy az ilyen egyetemes tárgyú költői alkotások — gondolok itt a Jób bibliai könyvére, a Parsifalra, Faustra, az Ember tragédiájára — vallási, sőt theologiai beállításban kezelik tárgyukat. S ez nem is lehet máskép. Az az emberi élet, mely nincs beállítva a végtelen távlataiba, törpévé torzul; az a föld, mely fölött nem domborul ég, híjjával van az atmoszférának és azoknak az éltető erőknek, melyek a meteorologiai ma-

gasságokban születnek meg. Az embert tárgyazó nagy költemények legtöbbszörében — ide vehetném a két nagy protestáns eposzt, Milton Elveszett paradicsomát és Klopstock Messiását — a vallási elem csak mint betét szerepel, sőt olykor csak mint művészi pótlék, mint Goethe a Faust befejezését illetőleg maga elismeri: «Költői intenciómnak jótékonyan korlátozó formát és színlárdtságot akartam adni az élesen körvonalmazott egyházi alakok és eszmék által». Erre helyesen jegyzi meg Willmann: «A kereszténység elvégre nem hajótörött poéták mentődeszkája. Ha Goethe, miként az ő Mefisztója, «különös utakon elsomfordált a kereszt mellett» költeménye egész folyamán, a végén is békében kellett volna hagynia. Avagy azt mondjuk: kitelt a bölcsesége, és a büszke pogány művészi zavarában mégis kénytelen az egyház ajtaján kopogtatni? Legalább ne a sekrestye ajtaján kopogtatott volna kis díszletért!» (Aus Hörsaal und Schulstube p. 143). Nem így Dante! Az ő talaja és levegője a katolikum, neki csontjába és velejébe ment a dolgoknak theologiai nézése és ebből nőtt ki költeményének gondolata. Ő t. i. másvilági utazásként állítja be a tárgyat; és ez az *eszchatalogiai beállítás* nemcsak vallási, hanem egyenest theo-

logiai kútforrásból vezeti le a költemény életáramait.

Csak tessék meggondolni: Ami a földön mozgat szívet és elmét, egyest és közösséget, államot és egyházat, multat és jelent, azt a keresztény másvilág három országának nemcsak színeibe mártani, hanem mindenestül oda átültetni, a jelen világ drámáját a másvilág törvényei és kifejeletei szerint eljátszani... Ez ugyan elsősorban a következetes hívőnek biztos fogása, aki tudja, hogy a végkifejlődés adja minden földi dolognak csálhatatlan mérővesszejét; ami vajudik és alakul, születik és küzköd, annak legbelső mivoltát és értékét föltárja a vég — buta szó a madáchi Ádámnak és a goethe-i Mefistonak szemében, de bölcsesség kulcsa egy Aristoteles teleologiai világnézetének talaján és még inkább a kinyilatkoztatás eszchatológiájának világánál. A hívő Dante biztos lépéssel odaáll az öröklét sziklapárkányára, ahonnan velőkéig hatol a lét egész birodalmát fürkésző tekintete. Egyben azonban hatalmas theologiai önértékről és magabizásról tesz tanúságot. Mennyi részletes történeti tudás és érzék kell csak ahhoz, hogy valaki pl. egy XIII. századi németalföldi faluban lejátszódó történetkét írjon meg! Mennyi matematikai részlettudás és tehetség kell

ahhoz, hogy valaki a Bolyai-féle gömbháromszögtant alkossa meg! Mennyi theologiai részlet tudás, érzék, leleményesség, az elvek következményeit és alkalmazásait biztosító termékenység kell ahhoz, hogy valaki a másvilágban helyezze el a jelenvilágot egyetemes ideáljával és egyéni sokszerűségével; abban a világban, melyet halandó szem nem látott, melynek hangját fül nem hallotta, hol a kinyilatkoztatásnak néhány gyér sugarán kívül csak a bizton járó theologiai iskolázottság és biztos fogású érzék és spekulatív tehetség igazít el! A Divina Commedia leggyökerében tehát theologiaiilag van inspirálva és teljes theologiai képzettséget és tehetséget tételez föl. Theologiaiilag iskolázatlan és tehetetlen elme el sem merheti gondolni a Divina Commedia alapgondolatát.

Ez a theologiai csira gazdag organizmusba bontakozik a Divina Commedia *konceptiójának konkrétizálásában (A)* és *művészi kialakulásában (B)*.

A) A Divina Commedia vezérgondolata: az ember-mozgató nagy kérdések és föladatokat eszchatologiai beállítása két arculatot mutat:

1. Dante nem mint kíváncsi utas vagy szellemidéző száll le az alvilágba, miként Odysseus vagy Aeneas; hanem mint bűnös, aki magában

hordja a poklot, a bűnre késztető csirákat, és csak úgy fog tőlük szabadulni, ha kifejlődésük minden mozzanatában végig élte; nem azzal, hogy maga is végig szenved a kárhozat Istentávolát, hogy bűnt-bűnre halmoz, hanem csak azáltal, hogy az Istentől való eltávolodásnak minden formáját és fokát legvégső következményeiben is meglátja, a tudat mélyén átéli, a pokolnak benne is meglevő csiráit kiméletlenül fölfödi magában, és a meglátott és megutált kárhozattal együtt elveti. Miután legyőzte a kárhozatot, fokonkint följebb emelkedik a lelki tisztulás lajtorjáján, immár nem merőben szemlélettel, hanem aktiv részvétellel: fáradsággal küzdi föl magát a tisztulás hegyének meredekéin, közben ismételten kénytelen álomban keresni erőt, az érzékiséget kiégető tűzfalon borzongva töri át magát és keserves bűnvallomásra fakad Beatrice színe előtt. Így fölkészülve — *puro e disposto a salire alle stelle* — égről-égre hág; mindenütt halálos komolysággal, az igazságot szomjazó lélekkel iparkodik megtudni mindazt, ami Istenhez közelebb juttatja. Ó, neki ugyancsak nem kéj-utazás a másvilági vándorlás, hanem az Istenkeresés verejtékes útja! Ezzel mindenesetre egy rendkívül termékeny, éltető gondolatot visz bele az eszchatológiába: *immanens* fordú-

latot ad neki, mint Troeltsch mondja (Religion in Geschichte und Gegenwart II. p. 632); a másvilági állapotok és jelenségek az egyéni lelki tökéletesedésnek válnak szimbolumaivá és eszközeivé. Téved azonban Troeltsch, mikor azt hiszi, hogy Dante ezzel elkanyarodik a katolikus állásponttól. Nem tesz ő itt egyebet, mint hogy művészi formát ad a misztikai theologia alapgondolatának. Amit Szentviktori Hugó és Szent Bonaventura nagy keservesen fogalmakba iparkodik szorítani: apró lépésekre, alig megkülönböztethető fokozatokra szétbontani a léleknek Istenhez való egységes szárnyalását, ismeret dolgában az érzéki észrevéstől a jel- és fogalom nélküli látásig, az akarat terén az érzéki önszeretettől a magafeledő Istenbe-merülésig, azt fordítja le Dante a művészet nyelvére; a lelki fokozatokból csinál drámai fölvonásokat, a theologiai distinkciókból utazási állomásokat (I. Vossler: Die göttliche Komödie I. 1. p. 158. és I. 2. p. 506. kk.).

2. A Dante-i másvilág azonban *a misztikus arculatokon kívül egy nagyon is realist* mutat, melyet úgy szeretnek kifejezni, hogy másvilágba mindenestül beleviszi ezt a világot. Amint ő maga firenzei köpenyében és sarujában lép Isten trónja elé, úgy mindenestül,

szőröstül-bőröstül odahelyezi a szenvedelmes ghibellinokat és érzelmes trubadurokat, a szeráfi szenteket és a gaz luccai szenátorokat. Ezzel páratlan gazdagságot, korszerűséget és fölséges szemléletességet biztosít költeményének. De a mélyebb valóság és a költemény alapgondolata csak úgy marad óva, hogy nagyban és kicsinyben következetesen kiépíti azt a theologiai gondolatot: A másvilág mértékei és kategóriái valamiképp anticipálva vannak a jelenvilágban, és a jelenvilág homogén módon belenő és beleérlelődik a másvilágba. Az utolsó ítélet mindenestre új bekezdés, sőt új fejezet az egyes és a történelem számára egyaránt; de — emelkedett hangon bár — és az örökkévalóság mérhetetlen komoly visszhangjától kísérve, mégis a jelenvilágban megkezdett éneket folytatja. Jelen- és másvilágnak ez a szerves kapcsolódása katolikus theologiai igazság; következetes alkalmazása és részletezése biztosította a Divina Commedia számára nemcsak a theologiai korrektséget, hanem a költői valóságosságot, gazdagságot, életet és plaszticitást.

Talán csak más fordulata ugyanennek a gondolatnak, ha azt mondom: Dante nagy költői merészséggel, de teljes theologiai korrektséggel, sőt egyenest theologiai iskolázottságától biztatva és sugalmazva a természeti lét-

nek és a természetfölötti életnek minden nagy kérdését a végső dolgok reflexébe meríti meg. A kárhozat egy szakadékos, kietlen földi táj, amint az örök kín rémes éjszakája viharzik át rajta. A mennyország az áhitatos merengőnek csillagos ege, egy augusztusi holdvilágos éjszaka ezüst tónusaival. A tisztulás hegye az örök tavasz husvét reggele, minden szellője és illata reményt lehel. Oly intenzív erővel sugárzik ki Dante lelkéből a másvilági keresztény hitnek és reménynek tűzoszlopa, hogy elég belévonni fénykévéjébe egy embert, egy eszmét vagy törekvést, egy tájat vagy kortörténeti jelenetet: nyomban másvilág lesz belőle.

Nem csoda aztán, ha utólérhetetlen finomsággal és biztonsággal tudja e másvilágnak mintegy függönyredői mögé bujtatni a teológiai világszemlélet központi nagy igazságait. *Krisztus* csak kétszer jelenik meg a színen, akkor is apokaliptikus beállításában, és mégis mindenütt érezzük jelenlétét: az alvilág hegyomladékai a nagypéntekről beszélnek; a tisztulás hegyének vándorát fönn a tetőn a titkos griff kocsija várja; a megváltottság Krisztus-arculata ragyog le az üdvözültek fényalakjairól. Chamberlain (Grundlagen II. p. 741.) s mások hiányolják, hogy a másvilági vándor *Istennel* sehol nem találkozik, miként a királyi palota

látogatója, ki csak az udvaroncokkal érintkezik és a királyt legfőljebb a félig nyitott trónterem hasadékan keresztül látja meg. Én meg nem győzőm bámulni azt a theologiai érzéket és művészi tapintatot, mely a mindenütt jelenlevő, mérhetetlen és láthatatlan Istent úgy tudta megjeleníteni a mennyei küldöttek első megszólalásától, a kárhozatnak Isten sujtó fölségét nyögő letiportságától, a mennyei rózsza és az empireum titokzatos háromszínű szivárványban ragyogó fényforrásáig.

B) De nem folytatom ebben az irányban. Lássuk már most, *miképp inspirálja a theologus a Divina Commedia művészi alakítását*. Eleve elvárható, hogy a theologiában fogantatott mű alakításában is magán hordja eredetének anyajegyét. Itt természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy mégoly vázlatosan is megmutassam, mennyi színt, vonalat, árnyékolást szolgáltatott a Divina Commedia alakjaihoz, jeletheihez, hangjaihoz a Szentírás, az Egyház liturgiája, a hitélet és a hittudomány. Csak az alaprajz fővonalai mentén akarok járni. Ezek: a másvilág fölépítése, benépesítése és plasztikája.

1. Dante, miként Szent Tamás szerint a theologia, mindenesetre *fölülről kezd az ő világa építését*. Olvasóit először a kárhozat világába vezeti ugyan; de nincs kétség benne,

hogy alkotó lelke előtt először a mennyország jelent meg; s ott is a Vita Nuova végének tanúsága szerint a mennyei rózsában az a hely, mely Beatricét várta. Magának a mennyországnak megépítésén sajátos módon fog-nak össze theologiai, kozmologiai megfonto-lások és a költői intuíció. A költő maga meg-döbbentő korrektséggel mondja meg (Par. 434–9), hogy a boldogok mind Istennél vannak a kilencedik égben; csak szemléletes-ség kedvéért vannak a ptolomeusi nyolc égbe szétozva. A csillagos ég, mely a száraz Kantot is föllengős lelkesedésre ragadta, és a ke-vésbbé mély lélek számára is Istennek meg-annyi szemefénye, mely belénk nézi a vég-telenséget, Dante számára az exakt tudás, a hit és a költői merengés találkozója — le stelle — nem hiába cseng ki e szóba mindahárom rész és az egész költemény.

Igy a mennyország fölépítése adva volt a középkor hívő és csillagászatban jártas tudósa számára. A másik két ország ennek visszája, illetve utánzata, tisztára theologailag sugal-mazott alkotások. Legszembetűnőbb ez az Inferno-nál. A *pokol* elsősorban Isten-távol; fejedelme a sátán, mindenképen legtávolabb van Istentől. A ptolomeusi világképben ugyanis a föld a koncentrációs égi szférák közepe; az

empireum, Istennek kiváltkép tulajdonított ég, a legkülső és átfogja a mindenséget; a föld közepébe rögzített Lucifer minden irányban legtávolabb van Istentől; dermedtsége pedig — körülötte jégbe fagy minden élet — fölséges művészi kifejezése az Istentől elrugaszkodó lázadás elkerülhetetlen végzetének és az isteni igazságszolgáltatás szuverén fölségének. Igaza van Prohászkanak (Dante p. 13.), nem említhetők egy nap ezzel a bűn egész tragédiáját megtestesítő sátánnal Goethe és Madách szalon-ördögei. Mély és finom theologia fejeződik ki a Pokol és a Purgatórium dantei *keletkezéstörténeté*-ben: Mikor Isten a sátánt levetette az égből, a megrettent föld visszahúzódott előre és engedte, hogy lefoglalja az Isten-távol maximumát. Az így támadt tölcser a kínok örök országa; a visszahúzódó földtömeg az ellenkező oldalon kiemelkedett és lett a tisztulás hegye. Tetején a földi paradicsom; vele átlós ellentétben a pokoltölcser fölött Jeruzsálem és a megváltás hegye. Bűn és engesztelés így járnak karöltve; a büntetés eszközeiből készíti Isten az engesztelés és megváltás szerveit — omnes viae Domini misericordia et veritas, — Istennek minden útja irgalom és igazságszolgáltatás (Zsolt. 24, 10.)

Hogy az egyes országokon belül a rétegek,

illetőleg körök a *bűnöknek és erényeknek* részben filozófiai, részben és főként azonban theologiai rendszerét tükrözik, sokkal inkább tudott dolog, semhogy nekem itt részletekbe kellene bocsátkoznom. Igaz, itt egy jeles magyar esztétikus (Péterfy Ö. M. II. p. 328.) kifogást tesz: Dante a bűnöket klasszifikálja és nem a bűnösöket. Ámde a legegényibb költő nagyon is jól tudta, hogy az egyéniségben valósul minden léttartalom; és ezért egyéniségeket rajzol, általánosan megbámult, szinte utólérhetetlen plaszticitással. Van azonban annyira jó pszichologus, mint a karakterológusok Theophrastos óta, hogy nyilván van előtte, mennyire egy irány — akár jó, akár rossz — uralkodik a markánsabb egyéniségekben; s ő példaadás okáért ilyeneket rajzol (Par. 17 136—142). Neki elveket, eszméket kellett megtestesíteni, mert hisz a szabadság útját rajzolja meg; és a szabadság az igazságból fakad, az igazság pedig egyetemes. Mint művésznek azonban konkretizálni kellett; és ezért Szent Tamás tanítványaként az *universale in re* álláspontjára helyezkedik: az elvek és eszmék egyedeken valósulnak meg és ragyognak keresztül.

Mellesleg: ez adja kezünkre a sokat keresett kulcsot *Beatrice* megértéséhez. Kit, mit

jelképez, ábrázol Beatrice? Én azt tartom, senki mást, mint akit neve jelöl: az eszményített firenzei lányt, aki Dante számára a Vita Nuova hajnalcsillaga lett, jobb énjének keltegetője és őre és azután is ideálisabb törekvéseinek tengelye, biztatása, bírása és jutalmazója maradt; aki most, mint az üdvözültek egyike Isten kegyelmének követe és titkainak tudója; aki azonban, mert a jelzett értelemben egyén, alkalmas arra, hogy egyetemes eszméknek is legyen képviselője és szimbolikus szerepet is töltsön be. Nagyjából ugyanezt kellene mondani Virgilio-ról is. Dante Beatrice-je és Vergiliusa az életből, Dante bensőséges, intenzív, személyi vonatkozásokba sűrűsödő lelki életéből nőtt ki. Hozzája képest a híres goethei Mefisto absztrakció és allegoria. Ennyire művész Dante allegorizáló esztétikai elmélete dacára.

2. Ez azonban már is belesodort a következő kérdésbe: Mikép inspirálja a theologia a dantei *másvilág népesítését*, hol nem győzzük bámulni Danténak azt az emberfölötti arányokba nyúló, megvesztegethetetlen, komor föntségű ethikai érzékét, mely barátot és ellenséget, jótévőt és üldözött egyaránt kárhozatba tud vinni, még pedig — erre is csak a méltóságot és személyt élesen különböztetni tudó

katholikus álláspont képesíti — az egyházas érzület és kegyelet minden sérelme nélkül. S ha valaki itt Szent Pállal kérdőre vonná a költőt: «Te ki vagy, ki más szolgáját ítéled?» (Rom. 14, 4), ő utalhatna világtörténeti hívására, melynek nagyon is tudatában van az, aki meri magát Szent Pálhoz és Aeneashoz, a világegyház apostolához és a világbirodalom alapítójához hasonlítani. (Inf. 2.). Azonkívül ő elveket és irányokat ítél meg, szorosan a kinyilatkoztatáson tájékozódó keresztény lelkiismeret mértéke szerint; az elvek ítélik meg aztán az embereket. Ennek az eljárásnak korrektségéhez nem férhet szó. A magam részéről mélyen meg vagyok győződve, Dante senkit sem tett merő szeszélyből a másvilágban arra a helyre, melyet a Commediában most elfoglal; ha a magyarázók néhány esetben zavarban vannak (pl. Francesca-Cunizza), ez, úgy gondolom, csattanós bizonyíték arra, mennyire sikerült neki művészi kifejezést adni a kegyelmi kiválasztás nagy titkának.

Azt imént jeleztem, mennyire bíznia kellett theológiájához annak, aki a másvilágra állítja be egész alkotását. Ezt a tényt élesen megvilágítja az a mód, ahogyan Dante megrajzolja a *másvilág lakóinak lélektanát*: a testüket áhító, árnyéktesttel járó lelkek, testre utaltak

és tőle elváltak, egyben szabadok és rabok, egyszerre befelé és visszafelé tekintők, ez a Commedia legtermékenyebb és legvonzóbb költői motivumainak egyike (Vossler: Die göttl. Komödie I 1. p. 175); s ez nem egyéb, mint Szent Tamás Summája idevonatkozó tételeinek művészi nyelvre való lefordítása. Egyben tanulságos bizonyosság arra, mennyire Szent Tamás tanítványa Dante a theológiában és ez a theologia viszont mennyit tud nyújtani a költőnek.

3. Mégis azt mondják modern esztétikusok, hogy a theologiai elem öldösi a Divina Commedia költői életét. Szerintük a Purgatorio és még inkább a Paradiso szürke és erőtlén az Inferno-hoz képest; nem, mert a költő ereje hanyatlak — ennyire ma már vannak lojálisok a mélyebb esztétikusok, — hanem mert a tárgy lassan túlnő nemcsak a költőnek, hanem általában a költészetnek erőin. Minél inkább közeledik a lélek Istenhez, annál inkább távolodik a látható világnak színeitől és alakjaitól és emelkedik az egyetemesnek, szükségképesnek, az eszmének és elvnek testetlen régióiba. Ámde az elvont gondolat megfogalmazható a tudomány nyelvén; de a művész alkotó keze alól kisklik, miként Casella árnyéka Dante ölelése elől. Innen van, hogy

a Paradisóban oly nagy helyet foglal el a bölcselet és theologiai reflexió és a költő olyan igényeket támaszt fantáziánkkal szemben, melyeknek sem mi, sem ő már nem tudunk megfelelni (mikor pl. azt akarja velünk elképzeltetni, hogy a magasabb mennybe emelkedő Beatrice szeme ezerszer ragyogóbb a napnál).

Erre mindenekelőtt azt felelem: A Divina Commedia ugyancsak nincs hijjával annak a feszültségnek és ennélfogva annak a drámai életnek és művészi érdekkeltetésnek, mely adva van a *katholikum sajátos antagonistá mozzanataiban*: világ és Isten, lélek és test, természet és kegyelem, jelen és másvilág, valóság és ideál, egyén és Egyház. Ez beleágazik a Divina Commediának majd minden jelenetébe és gondoskodik éles elhatároló körvonalakról, sötét hátterekről és megoldásért vívódó ellentétekről.

De a drámai élet ütőerei ott lüktetnek mind a három rész művészi külön jellegében is és épen a theologiai begyökézésből táplálkoznak.

Ami mindenekelőtt az *Inferno*-t illeti, a kezdő is megérzi, hogy sötéten izzó tüze nemcsak kísérteties világításba helyezi és művésziileg egységes hangulatba mártja a laikus szemében kaleidoszkópszerűen lepörgő jeleneteket, hanem állandó drámai élettel fűti a színt: bűn és fájdalom örök dermedtségben;

bűn, mely nem tud etikába oldódni, fájdalom, mely nem tud bánattá enyhülni; emberi tragédiák, az időnek, sokszor a percnak születtei, azon mód átültetve az örökkévalóságba; halál fiai, «chi non anno speranza di morte» — ez szól megrázó erővel, mélységgel és plaszticitással a kárhozat minden jelenetéből Franciscától Ugolinoig.

A *Purgatorio*-ban a művészi feszültség a másvilági tisztulás katolikus fogalmából, a *satis-passio* fölfogásából adódik: A vezeklés hegyének vándorait a legélénkebb Isten-vágy hevíti; szeretnék a szent szenvedélynek egy föllángolásával kiegészíteni mindazt, ami távol tartja őket Istentől és ehelyett kirótt bűntetések súlyát kell lassú ütemben hengergetniök. Ezért dantei jellegzetük a lassú, kevés tett; inkább beszéddel jellemzik magukat. Beszédjük azonban elárulja, hogy ami számukra eredetileg kényszer, lassan szabadon vállalt szükségletté lett. És ez a folytonos áthajlás a kötöttségből a szabadulásba adja a Purgatorionak közismert sajátosságos, félig objektív, félig lírai, annyira emberi hangulatát. Nincs természetesen okunk és jogunk tagadni, hogy itt a szigorú theologiaiilag is befolyásolt schéma olykor mégis a tiszta költészet rovására érvényesül (pl. 18. ének) — homéroszi szundítások!

A *Paradiso*-ban egy egészen új anatanonizmus jelen meg és biztosítja az érdeklődést: a tárgy és a költő titáni mérkőzése. Az első versektől az utolsóig hányféleképp ad kifejezést a költő művészi elégtelenségének! Szinte szemünk előtt foly le a példátlan küzdelem, szinte lépésről-lépésre látjuk, mint kerekedik fölője a tárgy a művész erejének, míg végre elnyomja akkor, mikor a misztikai vándorlás céljához ér.

Megengedem, ez nem tisztára művészi érdekeltség. De lehet-e tagadni, hogy mélyen lélekbe markol? Szabad-e gáncsot vetni a költőnek, kiről ma megengedik általában, hogy meg volt benne a költői erő és leleményesség megkerülni a művészi nehézségeket; de — teszük hozzá — a művészi egység súlyos rovására. Dante keresztény mennyországot akart leírni és nem mohamedán paradicsomot! tisztelettel volt tárgya iránt, kegyelettel alkalmazkodott hozzá és az olcsó hatásokat fölálodozta a mélyebb, csöndesebb, maradandóbb és ezért végelemzésben mégis művészibb hatásoknak, melyeket az őszinte tárgyszerűség biztosít. Dante lelkiismeretes theologus és hívő maradt végig a *Commedia* 14.000 során és ezért lemondott sok közvetlen költői hatástról. Kell-e ezért szemrehányást tenni a theológiának? Csak-

ugyan vesztett-e vele esztétikai értékben a költemény? Ne felejtsük, arról van szó: esztétikailag közömbös dolog-e, ha ennek a hatalmas alkotásnak van vagy nincs művészileg homogén költői befejezése? Jobb lett volna talán idegen tetőt rakni a büszke, égbe nyuló toronyra? vagy jobb lett volna egyáltalán befejezetlenül maradnia és a keresztény remény és vágy legszentebb tárgyának örökre nélkülözni kellett volna a megfelelő művészi kifejezést, miután a leghívatottabb visszahőkölt titkos kapujánál? Én Isten különös kegyét tiszteltem abban, hogy a költőnek egyáltalán megadatott befejeznie hatalmas költeményét, mikor néhány hónapra rá elég váratlanul meghalt és a Paradiso hattyúdala lett. Engedjük meg, a Paradiso nem tiszta művészet. De ki merné tagadni, hogy belőle, mint összejtjéből táplálkozik a Divina Commedia minden művészte, felső világításában bontakozik ki ámuló tekintetünk előtt minden szépségében a kínok rémes országa, a tisztulás bájos hegye és — ne akarjuk eltagadni — a szférák ezüsthátú zengő világa.

Az Isten fölsége és a mennyország titka letéperte a költők leghatalmasabbikát; de közben szinte emberfölötti arányokba nőtt előttünk Dante, az ember. És ez az ember a

legritkébb egyéniségek egyike, a leghatalmasabb génuszok egyike, minőt még ha ört vallhat magáénak az emberiség, a mienk, katolikusoké; egészen a mienk, és *a katholicumnak mulhatatlan értékű és erejű apologiája.*

A legszubjektivebb költő, aki szinte félelmetes következetességgel és szívóssággal egyénisége tűzébe olvaszt át mindent, ami vele érintkezésbe jut, a legobjektivebb világnézet talaján áll, maradék nélkül a dogmás katholicizmus álláspontjára helyezkedik. S hogy génusza a katolikus igazságot, sőt a theologiailag precizirozott katolikus igazságot nem börtörnácsnak érezte, hanem alkotó művészet rugójává tette, ez szuverén cáfolat a katholicum egyéniség- és életölő jellegének vádjára. — *A legmelankólikusabb ember*, akinek keserű a lelke fenekéig, mint Szardinia talaja, melynek keserűsége még mézén is megérzik (Macauley: *Essays* Tauchnitz ed. I. p. 26), ajánlékozza meg az emberiséget a legderűsebb énekkel: nem embertragédiát ír, hanem Comédiát, mely «ha szomorúan kezdődik is, biztatóan végződik». Egy küzdelmekben és csalódásokban gazdag élet hajótöröttje, családjától távol, hazájától megbélyegezve és elűzve, politikai pártfeleiből és a pártéletből kiábrándulva, idegen sós kenyéren tengődve, ez a hosszú

nézésű, hajlott járású, komor ember nem ül le mérges memoire-okat írni, hanem citerát ragad és nem az elvesztett, hanem a megnyerhető paradicsomról zeng, melynek utolsó énekein a szent örömnék és lelki békének oly édes hangulata ömlik el, mely csak átélésben forrásozhat. Örök diadaloszlopa ez a kegyelem erejének, a természetfölötti forrásokból táplálkozó optimizmus győzelme a természet fekete-epéjének vadvizei fölött. — *Korának legszenvedelmesebb fia*, ki magában hordja amaz idők fürgeteges lelkét, vátesi szemmel látja, mint rohan sírja felé a szép középkor és titáni vállát nekifeszíti az idők sodró árájának. Mikor szétmállóban van a császárság és a pápaság középkori helyzete és viszonya és ő egy spiritualizált pápaság és egy egyeduralkodó császárság monarchiájában látja a létében fenyegetett európai keresztény emberiség egyetlen menedékét, hatalmas szenvedelme egész erejével nekiáll visszafordítani az idők kerekét — csak a nagy Plato mérhető hozzá e tekintetben, aki hasonló világtörténeti helyzetben, hasonló vátesi lélekkel, de hasonlíthatatlanul kevesebb erővel és művészettel akarta visszaterelni medrébe a veszni indult életet. S ez a korának élő és korával izguló, lobogó indulatú férfiú az időtlen művészet legtisztább képviselője és

a katolikum idő fölötti kultúrértékeinek legdiadalmasabb hirdetője lett.

Mikor az ősi Egyházból kiszakadt észak finomabb lelkei (s annyian mások!) szinte vallásos áhitattal fordulnak Dante felé, gondolok itt pl. Longfellow-ra, ki mindannyiszor imádsággal készült fordítására, Carlyle-re, ki őt a költők szentjének nevezte, a szerencsétlen Byron-ra, aki bőjtölve és elmélkedve ült nap-hosszatt ravennai sírkápolnájában, talán *az elvesztett katholicizmus honvágya* sír belőlük?

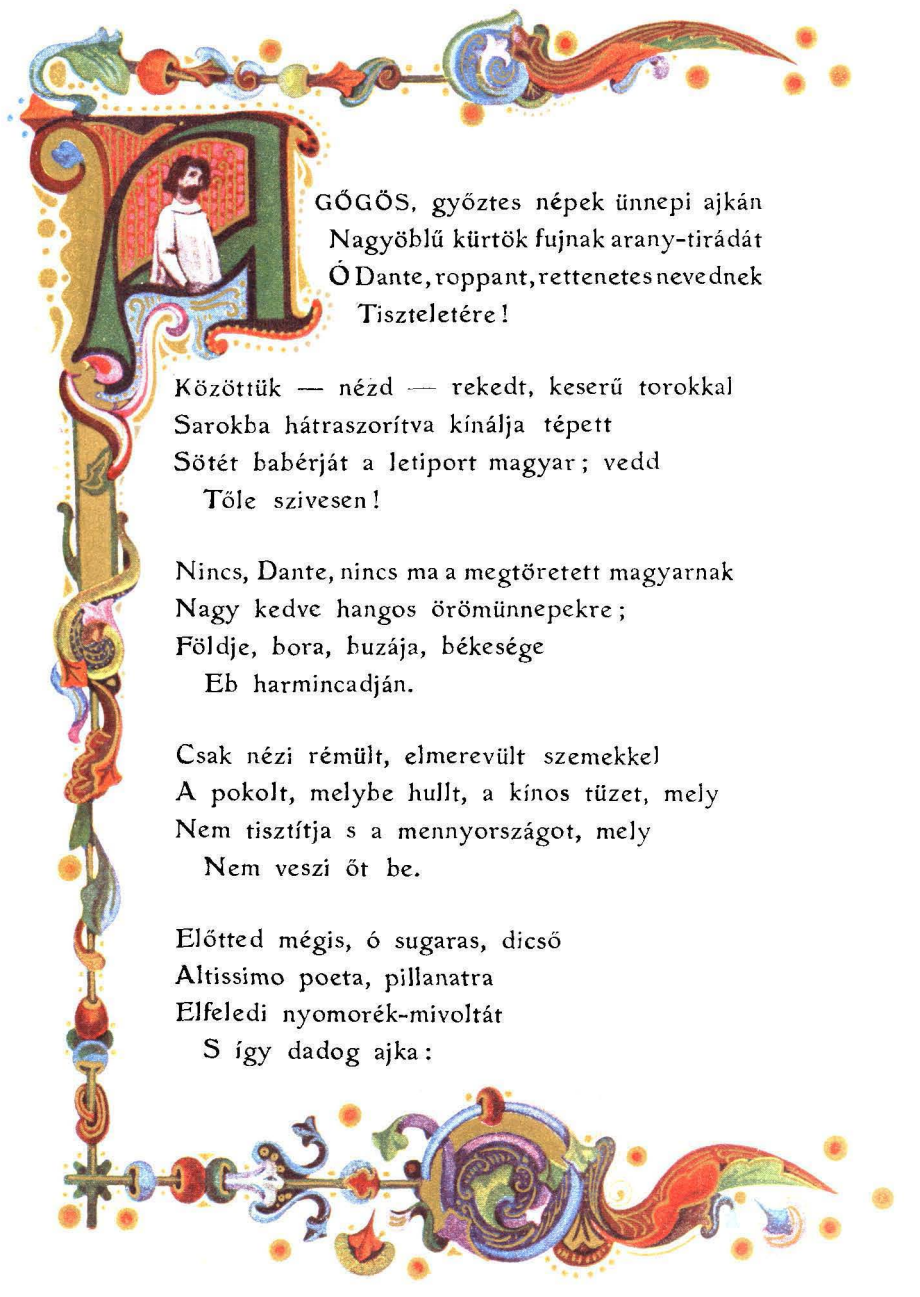
Befejezem.

«Amióta Dante meghalt, *megváltozott a világ*. Más uralkodók jöttek, a szent impérium visszahozhatatlanul megdőlt; a tudományos ízlés változott, a skolasztika tanszékei elnémultak. Merész hajósok átszelték a tengereket, melyektől babonás félelem távoltartotta a régieket és a tisztulás hegye helyett ott is partokra és emberekre bukkantak, minők mi vagyunk. A messze-látó átfürkészte az eget és nem találta meg a harmoniában keringő kilenc szférát. Elenyészett a politika, az allegória, a tudományos érdek, melynek Dante is megfizette adóját gazdag költeményében. És *mégis olvassuk!* A halál titkai, melyek nem hagyták nyugodni a letűnt nemzedéket, nem szűnnek meg bennünket sem foglalkoztatni és más fény nem

világít beléjük, mint a katolikus igazság. Amint ez vezette őseink gyulékony fantáziáját, ugyanígy vezeti a mi nagykorúvá lett, okoskodó értelmünket, irányítja az összes tehetségek fejlődését, rendületlenül áll a régi tudomány romjai és az újnak épülő palotái között és nem fél új Koulmbusoktól és Kopernikusoktól.» (Ozanam: Dante et la philosophie catholique. Oeuvres VI. p. 384. k.) Mert ugyanaz maradt az emberi lélek a problémáival és vágyaival, az élet a tragikumával, a halál a sejtelmeivel, a másvilág biztató pemombrájával. Ez a katolikus igazság, a jelen és a jövőendő élet igéreteinek letéteményese (1 Tim. 4, 8), hevítette a Divina Commedia költőjét; viszont a költő nagy egyénisége prizmáján úgy szűrte át, hogy a csorbíttatlan, csonkíttatlan régi igazság bűvös új színekben ragyogott föl és hívja a földi éjszaka csüggedt vándorát, nemcsak az igazság megfölebbezhetetlen királyi parancsszavával, hanem a felsőbbbbséges művészet igézetes erejével... hívja, hívja a jobb hazába, alle stelle.

DANTE

HARSHĀNYI LAJOS TÓL

GŐGÖS, győztes népek ünnepi ajkán
Nagyöblű kürtök fujnak arany-tirádát
Ó Dante, roppant, rettenetes nevednek
Tiszteletére!

Közöttük — nézd — rekedt, keserű torokkal
Sarokba hátraszorítva kínálja tépett
Sötét babérját a letiport magyar; vedd
Tőle szívesen!

Nincs, Dante, nincs ma a megtöretett magyarnak
Nagy kedve hangos örömmünnepekre;
Földje, bora, huzája, békesége
Eb harmincadján.

Csak nézi rémült, elmerevült szemekkel
A pokolt, melybe hullt, a kínos tüzet, mely
Nem tisztítja s a mennyországot, mely
Nem veszi őt be.

Előtted mégis, ó sugaras, dicső
Altissimo poeta, pillanatra
Elfeledi nyomorék-mivoltát
S így dadog ajka:

Isten világán törpe füvek fölött
Sötétülsz, mint zord, rémületes nagyerdő,
Eliszonyult sikolyok sikoltnak
Rengetegedből.

Az ember: vízcsepp, pici csillogó pont,
Te tenger vagy, ragyogón morajló,
Vakítva villan a villám egyre
Fénytűkörödben.

Más: csillag, égi kicsinyke lámpa,
Te az egész égbolt vagy. Sisteregve,
Szikrázva röppen ezer-millió fény
Téres egedről.

Más: bajok tűzhelye, parazsas, kicsiny bú,
Te füstokádó iszonyú kapuval
Magad vagy a reménytelen pokol, mely
Telve jajokkal.

Más: könnyben tisztuló beteg alkusz,
Te rettenetes bajokon keresztül
A tisztulás hegyére győzve lépő
Ünnepi lélek.

Más: egy sugarát epedi a mennynek,
Te csillagok világa között lobogva
Vonultál be s viharos kebeledre
Dőlt a mennyország.

Magasságok, mélységek óriása,
Világ költője; legragyogóbb titán,
Idézlek, Dante, roppant szellemeddel
Rázd meg a földet!

Idézlek, Dante, tornyosodó haraggal,
Zord terzináid kürtjeivel riaszd fel
A népeket, hogy félve tekintsenek
Zord alakodra.

Hogy rémületbe essen a vak gonoszság,
Ha feltekint Pokol-od iszonyú kapujára,
Melyen felírva áll nekik a «lasciate
Ogni speranza!»

Előtted álnok állni ne merjen!
Reád ne nézzen a hazaáruló,
Esküszegők veresült babérját
El ne fogadjad!

Pokolra hulljon mind a gyűlölködő,
Mind, ki a gyengét üti, fojtogatja,
Ne lásson mennyet soha a bosszúálló,
Zord szívű zsarnok!

Beata Ungariád letiportan
Nyög ellene lábainál, de reád néz
S tudja, ha alszik is, ó, de nem halt
Meg az igazság!

Majd mul pokolja. Tisztul a szennytől
És lesz mennyországa. Ó Dante, halljad,
Szegény magyar koszorús alakodnál
Tesz fogadalmat.

Ha tört hazája újra egész lesz,
Ujjongva ünnepel majd, olasz Dante,
Mert tudd meg, néki régi, egész hazája
Az a: Mennyország!

A MAGYAR KATHOLIKUS
DANTE-BIZOTTSÁG

1921. év szeptember 14-én volt 600 éve annak, hogy Dante hazájától száműzve Ravennában meghalt.

Ezen hatszáz éves évforduló alkalmából az egész emberiség megünnepelte az isteni költő emlékezetét.

A Szent István Akadémia elnöksége 1920. évi december 17-én tartott együttes-ülésén bejelentette, hogy javaslatot fog tenni ezen évforduló megünneplésére.

Időközben Ő Szentsége XV. Benedek pápa 1921. évi április 30-áról keltezett, a katolikus világ irodalom- és művészet-tanáraihoz és növendékeihez intézett enciklikájában felhívta az egész katolikus világot ennek a hatalmas költői léleknek és a katolikus egyház nagy fiának ünneplésére.

Ő Szentsége ezen hatalmas iratában az ünneplés élére áll, mintegy megkezdi az ünneplést, méltatva a költőt s az Egyháznak nagy fiát és az isteni hármas költeménynek csodálatos mélységeit s isteni inspirációját, amiként már 1914. évi október 28-án a ravennai érsek-

hez, a ravennai Dante-bizottság elnökéhez intézett levelében büszkeséggel állapítja meg, hogy Dantéhoz fogható aligha akad az eddig élt költők között és hogy senki sem tagadhatja, hogy Dante épen a katolikus hit ihletével táplálta s erősítette lángelméje tüzét és költői erejét annyira, hogy vallásunk legfelségesebb titkait valósággal isteni költeménnyel énekelte meg.¹

Az itt említett ravennai Dante-bizottság a Szent István Akadémiának 1920. évi decemberi ülése után a budapesti kir. magy. tudományegyetem rektorához, Hanuy Ferenchez, a Szent István Akadémia tagjához fordult, hogy Dante-bizottságot szervezzen Magyarországon; amely felkérését Schioppa Lőrinc pápai nuncius is támogatta.

Hanuy Ferenc, a felkért rektor azonban megfelelőbbnek találta, hogy a bizottság szervezésére a Szent István Akadémiát kérje fel.

Ennek következtében a Szent István Akadémia 1921. évi január 21-én tartott együttesülésében Dante emlékezetének megünnepelésére bizottság szervezését határozta el.

Az ünnepélyt rendező bizottság tagjait az

¹ Acta Apostolicae Sedis XIII. évf. 6. sz. 209. s köv. 1. és u. a. VI. évf. 18. sz. 582. s köv. 1.

1921. évi február 4-iki együttes-ülés válasz-
totta meg.

A bizottság 1921. évi május 29-én gróf Apponyi Albert elnöklete és a Magyar Katho-
likus Dante-bizottság elnevezése alatt a követ-
kező munkaprogrammot állapította meg:

1. A bizottság felhívja a középiskolákat, a tudományos és irodalmi intézeteket s társula-
tokat, ünnepeljék meg Dante halálának hat-
százados évfordulóját.

2. Dantéről, működéséről s jelentőségéről népszerű ismertetést írat.

3. Dante- emlékkönyvet ad ki s azt teljes terjedelmében vagy kimerítő kivonatban olasz nyelven is közrebocsátja.

4. Ünnepi ülést rendez.

5. A bizottság a Dante ravennai sírjánál tartandó emlékűnnepen képviselteti magát.

A bizottság tagjai a következők:

Díszelnökök: Csernoch János bíbornok-herceg-
prímás; Lorenzo Schioppa pápai nuncius; József királyi herceg.

Társelnökök: Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök; Rott Nándor veszprémi püspök; Berze-
viczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a Kisfaludy-Társaság másodelnöke, a Kor-

vin-Társaság elnöke ; gróf Apponyi Albert, a Szent István Akadémia elnöke ; Székely István, a Szent István Akadémia másodelnöke ; Fraknói Vilmos prelátus-kanonok ; Vass József vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter ; Hanuy Ferenc, a kir. magyar Tudományegyetem rektora.

Főtthár: Reiner János, a Szent István Akadémia főtthára.

Tthárok: Pasteiner Iván, Szentirmay Imre, Zambra Alajos.

Védők: Augusztai kir. hercegnő ; Bárdos Remig, a Szent-Benedek-rend főapátja ; Békefi Remig, a cisztercita-rend apátja ; Concha Győző, a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi szakosztályának vezetőségi tagja ; Csizsárik János követ-ségi tanácsos ; Farkas Edith, a Szociális Misszió Társulat főnöknője ; Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója ; Herczeg Ferenc, a Magy. Tud. Akadémia másodelnöke ; gróf Klebelsberg Kunó, a Magyar Történelmi Társulat elnöke ; Láng Nándor, a debreceni egyetem volt rektora ; Lukinics Imre, a pozsonyi egyetem rektora ; gr. Mailáth György, a Szent-István-Társulat elnöke ; Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár ; Négyesy László, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke ; Rakovszky István, a Magyar Nemzetgyűlés elnöke ; P. Somogyi Jenő, a Jezsuita-rend tartománya főnöke ; Szabó Szadók, a Collegium Angeli-

cum igazgatója; Szinger Kornél, a kegyes tanítórend tartományi főnöke; Takács Menyhért, a premontrei-rend prépostja; gr. Teleki Pál volt m. kir. miniszterelnök; Tormay Cecil, a Magyar Nők Országos Szövetségének igazgatósági tagja; P. Zadravec István tábori püspök; gr. Zichy János, a Katholikus Szövetség elnöke; gr. Zichy Rafaelné, a Katholikus Nők Országos Szövetségének elnöke.

Tagok: Angyal Dávid egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja; Angyal Pál egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja; Áldásy Antal egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja; Ámon Pál prelátus-kanonok, a központi papnevelőintézet kormányzója; Balanyi György, a Szent István Akadémia tagja; Bangha Béla, a Szent István Akadémia tagja; Bán Aladár, a Szent István Akadémia és a Petőfi-Társaság tagja; Csicsáky Imre, a Szent István Akadémia tagja; Dedek Crescens Lajos prelátus-kanonok, a Szent István Akadémia tagja; Divald Kornél, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja; br. Forster Gyula, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tiszteleti tagja; Gárdonyi Géza, a M. Tud. Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság tagja; Gerevich Tibor egyetemi magántanár, a Szent István Akadé-

mia tagja; Harsányi Lajos, a Szent István Akadémia tagja; Kiss János egyetemi tanár, a Szent István Akadémia tagja; Kollányi Ferenc prelátus-kanonok, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja; Kornis Gyula egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja; Körösi Albin, a Szent István Akadémia tagja; Lukcsics József egyetemi tanár, a Szent István Akadémia tagja; Pauler Ákos egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja; Pintér Jenő, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja; Piszter Imre, a Szent István Akadémia tagja; Reiner János egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia tagja s a Szent István Akadémia főtitkára; Reiner Irma író; Samassáné Déry Annie író; Schütz Antal egyetemi tanár, a Szent István Akadémia tagja; Sík Sándor, a Szent István Akadémia tagja; Tagányi Károly, a M. Tud. Akadémia és a Szent István Akadémia tagja; Tomcsányi Lajos, a Szent István Akadémia tagja; Trikál József egyetemi tanár, a Szent István Akadémia tagja; Túri Béla szerkesztő, a Szent István Akadémia tagja; Vargha Damján egyetemi magántanár, a M. Tud. Akadémia s a Szent István Akadémia tagja; Várdai Béla, a Szent István Akadémia tagja; Zambra Alajos egyetemi tanár; Zoltvány Irén, a Szent István Akadémia tagja.

A Dante ravennai sírjánál a bizottság nem képviseltethette magát, ezért a Reiner János

főtitkár által szövegezett s Zambra Alajos titkár által olasz nyelvre fordított következő üdvözlő-
iratot intézte a ravennai Dante-bizottsághoz:

A Magyar Katholikus Dante-Bizottság kiküldöttek által óhajtotta kifejezni hódolatát az isteni költő sírjánál, halála 600 éves évfordulójának ünneplése alkalmával.

Miután azonban a viszonyok lehetetlenné tették ennek az óhajnak megvalósítását, a Dante-Bizottság és Magyarország katolikusai lélekben állják körül a sírt; annak a nemzetnek gyermekei, amely szülőhazája egy részétől meg van fosztva, azt a sírt, amelyben fekszik Dante — a sírfelirata szerint — szülőhazájából kiteszítva.

S ennek a nemzetnek gyermekei hódolatukat fejezik ki annak emléke előtt, akit isteninek, a költészet szentjének, a katholicizmus dallamos papjának neveznek; akinek legnagyobb alkotása mélységei felett — a magyar költővel, Arannyal — nem ismert világnak érezik nyomását s retteggő örömnék elragadja kéje s a leviathánnak hallják hánykodását; hódolatukat fejezik ki a kereszténység szellemének csodálatos alkotása előtt, amely ennek a szellemnek oly sok magasztos alkotása között is örökké nagy leszen.

És megtanulva Dantétól a hazavesztés irtózatosszenvedéseinek elviselését; az igazságtalan ítélet büszke megvetését; az Örökkévalóság útjainak

keresését, amely végre is a dicsőséges révparthoz vezet, — Magyarország katolikusai meghajolnak Dante előtt, mert nagy volt mint keresztény, nagy volt mint költő, nagy volt mint az Istenség lelkének egy része és mert testvérük volt.

Magyarország katolikusai az örök dicsőség hatszázéves szakaszának határnapján Ravenna felé fordulnak, mélységes tisztelettel hódolva Dante szellemének.

Budapest, 1921-ik évi szeptember hó 9-én.

A Magyar Katolikus Dante-Bizottság:

Gróf Apponyi Albert,

elnök.

Dr. Hanuy Ferenc,

elnök.

Dr. Székely István,

elnök.

Dr. Reiner János,

főtitkár.

A bizottság az ünnepi ülést 1922. évi január 29-ére tűzte ki, ezt azonban XV. Benedek pápa Ő Szentségének közbejött halála miatt február 12-ére halasztotta el.

Február 12-én d. u. 5 órakor tartotta meg a Magyar Katolikus Dante-Bizottság a Fővárosi Vigadó nagytermében ünnepi ülését,

amelyen gróf Apponyi Albert elnöki megnyitójában megemlékezett XV. Benedek pápáról s Ő Szentségének az isteni költőről írt ismételt hatalmas megnyilatkozásairól, amelyekkel a Dante-ünnepségeknek élére állott.

Az ünnepi ülésen azok a tanulmányok és az a költemény hangzottak el, amelyek jelen könyvben foglaltatnak.

Jelen Emlékkönyv kiadásával — amelyet a Danteról, működéséről és jelentőségéről irandó népszerű ismertetés követ — a Magyar Katholikus Dante-Bizottság azon határozatának tesz eleget, amellyel az ünneplésnek maradandó emlékezetét kívánja biztosítani.

Az Emlékkönyv művészi reprodukciói közül a Dantefej Paczka Ferencznek a Szépművészeti Múzeumban őrzött algrafiája után készült, a többi pedig a budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-Korvinájából vett reprodukció.

A művészi reprodukciók kliséit a Weszely Műintézet R. T. készítette.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.

Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

